

SELÇUKLU TARİHİ

El Kitabı

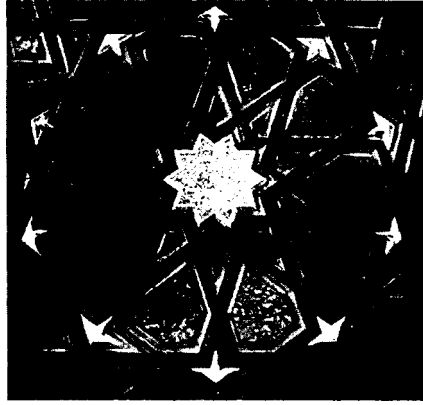
Editör
Refik Turan

Grafiker
YAYINLARI

SELÇUKLU TARİHİ

El Kitabı

Editör

Prof. Dr. Refik Turan

Yazarlar

Prof. Dr. Refik Turan

Doç. Dr. Nermin Şaman Doğan

Doç. Dr. Hasan Hüseyin Adalıoğlu

Doç. Dr. Mehmet Ali Çakmak

Doç. Dr. Güray Kırpık

Doç. Dr. Osman Gazi Özgüdenli

Doç. Dr. Cevdet Yakupoğlu

Yrd. Doç. Dr. Tülay Metin

Yrd. Doç. Dr. Mustafa Uyar

Arş. Gör. Hasan Akyol

Arş. Gör. Muhammet Ahmet Tokdemir

Öğrt. Rifat Dağlı

Ankara 2012

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	5
-------------	---

GİRİŞ

Türk ve İslam Tarihinin İhtişamlı Halkası: Selçuklular / <i>Refik Turan</i> ...	9
---	---

1. BÖLÜM

BÜYÜK SELÇUKLU SİYASİ TARİHİ

Selçukluların Kökeni / <i>Osman Gazi Özgüdenli</i>	19
Büyük Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu / <i>Osman Gazi Özgüdenli</i>	39
Tuğrul Bey Dönemi / <i>Osman Gazi Özgüdenli</i>	57
Dandanakan Savaşı Sonrası Tuğrul Bey / <i>Refik Turan</i>	81
Türklerin Anadolu'ya Akınları ve Malazgirt Zaferi'nden Önce Anadolu'da Türk Varlığı / <i>Refik Turan</i>	87
Malazgirt Fatihi Alp Arslan / <i>Refik Turan</i>	115
Sultan Alp Arslan'ın Selçuklu ve Türk Tarihi İçindeki Yeri / <i>Refik Turan</i>	119
Malazgirt'te Bir Medeniyet Savaşı ve Türkiye Devleti'nin Doğuşu / <i>Refik Turan</i>	127
Melikşah Dönemi / <i>Hasan Akyol - Erol Kara</i>	135
Fetret Devri / <i>Hasan Akyol - Erol Kara</i>	145
Sultan Sancar Devri / <i>Cevdet Yakupoğlu</i>	153

2. BÖLÜM

BÜYÜK SELÇUKLU BAKİYESİ DEVLETLER

Irak Selçukluları / <i>Hasan Akyol</i>	169
Kirman Selçukluları / <i>Hasan Akyol</i>	195
Suriye Selçukluları / <i>Hasan Akyol</i>	215
Atabeglikler / <i>Hasan Akyol</i>	235
Harezmşahlar Devleti / <i>Mehmet Ali Çakmak</i>	251
Eyyübiler / <i>Muhammet Ahmet Tokdemir</i>	269
Memlukiler / <i>Muhammet Ahmet Tokdemir</i>	275

3. BÖLÜM

TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ SİYASİ TARİHİ

Kutalmışoğlu Süleymanşah / <i>Güray Kırpık - Hasan Akyol</i>	283
I. Kılıç Arslan / <i>Güray Kırpık - Hasan Akyol</i>	289
Şahinşah Dönemi / <i>Serhat Altınkaynak</i>	293
Sultan I. İzzeddin Mesud Dönemi / <i>Serhat Altınkaynak</i>	299
II. Kılıç Arslan Zamanında Türkiye Selçuklu Devleti / <i>Mehmet Ali Çakmak - Rifat Dağlı</i>	311
II. Rükneddin Süleymanşah / <i>Güray Kırpık - Hasan Akyol</i>	343
I. Gıyaseddin Keyhüsrev / <i>Güray Kırpık - Hasan Akyol</i>	347
Sultan I. İzzeddin Keykâvus / <i>Cevdet Yakupoğlu</i>	351
Sultan Alaeddin Keykubat Dönemi ve Ehemmiyeti / <i>Refik Turan</i>	387
II. Gıyaseddin Keyhüsrev Zamanında Türkiye Selçuklu Devleti / <i>Mehmet Ali Çakmak</i>	395
Moğol İstilas Döneminde Selçuklular / <i>Mustafa Uyar</i>	409

4. BÖLÜM

SELÇUKLU MÜESSESELERİ VE MEDENİYETİ TARİHİ

Selçuklular Döneminde Devlet ve Teşkilat / <i>Refik Turan</i>	441
Selçuklu Dönemi Türklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat / <i>Refik Turan - Güray Kırpık</i>	479
Selçuklular Çağında Şehir Hayatı / <i>Tülay Metin</i>	509
Selçuklu Çağında Kırsal Hayat: Göçebeler ve Köylüler / <i>Osman Gazi Özgüdenli</i>	555
Selçuklularda Vakıf Kurumu / <i>Cevdet Yakupoğlu</i>	565
Selçuklular Devri İlmî Çalışmalar / <i>Hasan Hüseyin Adaloğlu</i>	607
Selçuklu Devri Siyasetnâmeleri / <i>Hasan Hüseyin Adaloğlu</i>	625
Selçuklu Çağında Dil ve Edebiyat / <i>Osman Gazi Özgüdenli</i>	633
İlk Türk İslam Devletlerinde Eğitim / <i>Güray Kırpık</i>	645
Bir Yaygın Eğitim Kurumu Ahilik ve Mesleki Eğitim / <i>Güray Kırpık</i>	689
Anadolu Selçuklu Yapılarından Örnekler / <i>Nermin Şaman Doğan</i>	701
SON SÖZ.....	763
KAYNAKLAR.....	767
YAZAR ÖZGEÇMİŞLERİ.....	819

MOĞOL İSTİLASI DÖNEMİNDE SELÇUKLULAR

Mustafa Uyar*

13. asrın başından itibaren ortaya çıkarak süratle batıya yayılan Moğol istilası, Orta ve Yakındoğu'da bütün dengelerin altüst olmasına sebep olmuştu. 1206 yılında, Onon Irmağı kıyısında bütün Kuzey Asya konar-göçerlerinin lideri seçilen ve Cengiz (Çing-gis) Han unvanını alan Temuçin (1206–1227), Orta Asya'dan Doğu Avrupa'ya kadar uzanan bir istila hareketi başlatmıştı. Bu hareket, başta Hârezmşâhlar Devleti gibi büyük bir Türk-İslam siyasi teşekkülünü ortadan kaldırmış, Hârezmşâh Celâleddin Mengübürti'nin batı yönündeki kaçışı sebebiyle, kısa bir sürede Türkiye Selçuklu Devleti sınırlarına kadar ulaşmıştı. Tarihin bu büyük istilası, Haşîşîleri ortadan kaldıracak gibi Bağdad Abbâsî Hilâfeti'ni de yok edecek, Ortaçağ İslam Dünyası'nın tarihî seyrini değiştirecekti. Bu harekât ve ardı sıra gelen değişim, Türkiye Selçuklu Devleti'ni de etkilemiş, Selçuklular hızla çöküş sürecine girmişti. Moğol istilası ardından Türkiye topraklarında tesis edilen Moğol mali ve siyasi baskısı karşısında Türkiye Selçuklu Devleti ile Türkmen halkının hayatta kalma mücadelesi, dönemin tarihinde önemli bir yere sahiptir.¹

409

* Yrd. Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü, Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı.

¹ Moğol istilasından önce Ortadoğu'nun genel durumu için bkz. Howorth, Henry Hoyle. *History of the Mongols from the 9th to the 19th Century*, London, 1876, s. 1-16; Barthold, W. *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, (haz. Hakkı Dursun Yıldız), TTK Yayınları, Ankara, 1990; Erdem, İlhan. *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri (1258-1308)*, Ankara, 1995, (Basılmamış Doktora Tezi), s. 23-62; Ersan, Mehmet. *Türkiye Selçuklu Devletinin Dağılışı*, Birleşik Yayınevi, Ankara 2010, s. 17-40; Hamdi, Hâfız Ahmed. *el-Şark el-İslâmî Kabil el-Gazv el-Moğûlî*, Dâr el-Fikr el-Arabî, Kahire, 2000.

Kösedağ Savaşı Arifesi

1227 yılında Cengiz Han'ın halefi olarak kağan seçilen Ögedey (1229-1241), Çurmagun Noyan'ı otuz yahut kırk bin kişilik bir ordunun başında Hârezmşâh Celâleddin Mengübürti'nin (öl. 1231) üzerine göndermişti. Celâleddin bu zamanda İran'ın mühim bir kısmına hâkim bulunuyordu; hükûmet merkezi Tebriz şehri idi. Bu şehir ilk defa onun zamanında İran'ın başşehri olmuştur. Çurmagun, Cengiz Han mektebinden yetişmiş değerli bir kumandandı. Çurmagun'un yanına kendisi gibi muktedir ve çoğu da Cengiz Han mektebinden kumandanlar verilmişti. Bunlardan en önemlileri Baycu idi. Çurmagun'un başkumandanı olduğu ordu dört tümendenden müteşekkildi. Bu ordu geri dönmeyerek, açılan yerlerde daimî olarak kalacağı için askerler ailelerini de birlikte götürmekte idiler.²

Şüphesiz, Celâleddin gibi, çok yiğit bir düşmana karşı bundan daha az bir kuvvet gönderilemezdi. Çurmagun Moğolistan, Türkistan, Doğu ve Orta İran'ı geçip, Azerbaycan'a geldi. Maddeten zayıf ve bilhassa manen çökmüş olan Türk hükümdarı kendisinden beklenen dayanma ve direnmeyi gösteremedi. Çekilmiş olduğu Amîd dolaylarında ikinci bir baskına uğrayıp tek başına Meyyafârikin dağlarına kaçtı ve orada öldürüldü (1231). Bu başarı üzerine Celâleddin'in ülkesi Moğol İmparatorluğu'na katıldığı gibi, ona tabi olan küçük devletler de Moğol hâkimiyeti altına girdiler.³

Çurmagun, karargâhını Mugan ovasında kurdu. Askerlerinin bir bölümü de Erran'da yurt tuttu. Moğolların gelişi üzerine, adları geçen her iki bölgede, Selçuklu devrinden beri yaşamakta olan çok kalabalık sayıdaki Türkmenler Anadolu'ya göç etmek zorunda kaldılar. Çurmagun Mugan'a yerleştikten sonra, daha ziyade Gökçe Göl taraflarındaki Ermeniler⁴ ile Gürcüleri itaat altına almakla meşgul oldu. Arada sırada Diyârbekir taraflarına, Musul-Erbil yörelerine ve halifelik topraklarına da yağma ve çapul akınları yapıyordu. Bu esnada Yakındoğu'da

² Sümer, Faruk. "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, I, Ankara, 1969: 1-147, s. 1-2; Çurmagun Noyan'ın Yakındoğu'daki faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. May, Timothy. *Chormaqan Noyan: The First Mongol Military Governor In the Middle East*, Indiana University 1996.

³ Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 2-3; Spuler, Bertold. *İran Moğolları*, (çev. Cemal Köprülü), TTK Yayınları, Ankara, 1987, s. 39-43.

⁴ Selçuklular dönemi Ermeniler hakkında ayrıntı için bkz. Ersan, Mehmet. *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, TTK Yayınları, Ankara, 2007; Kaşgarlı, Mehlika Aktok. *Kilikya Tabii Ermeni Baronluğu Tarihi*, Ankara, 1990.

Moğol hâkimiyeti altına girmemiş üç devlet vardı: Abbasî Halifeliği, Eyyûbiler ve Türkiye Selçukluları Devleti. Abbasî Halifeliği başlıca Irak, Huzistân ülkelerini içine alıyordu. Başta Bağdad olmak üzere memleket mamur bir durumda idi.⁵

Mısır, Suriye, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki Hısn-ı Keyfa, Meyyafârikin, Ahlat gibi bazı yörelerin hâkimleri olan Eyyûbiler, birbirleri ile mücadele içinde bulunuyorlardı. Bunlar da hassa ordularını Türklerden meydana getirmişlerdi. Bu Türkler, Eyyûbi hanedanı mensuplarının güçsüz şahsiyetler olmalarından faydalanarak 1250 yılında kudretli Memlûk Devleti'ni⁶ kuracaklardır.

Türkiye Selçuklu devletine gelince, bu esnada Ortadoğu'nun en kuvvetli devleti olarak görünüyordu. Devletin başında bulunan Alâeddin Keykubâd (1220-1237), bir taraftan devletin hudutlarını genişletirken, diğer taraftan da ülkesinin maddeten ve manen gelişmesine çalışıyordu. Hristiyanların Selçuklu ülkesine "Türkiye" ve "Türkistan" adlarını vermeleri de bilhassa bu hükümdarın devrinde görülmektedir. Bu husus, Moğol istilâsı sonucunda kalabalık Türkmen topluluklarının Anadolu'ya gelmeleri sebebiyle bu ülkenin kavmi çehresinde daha geniş ölçüde değişimler vuku bulması ile ilgilidir.

Yeni gelen bu Türkmenler daha ziyade uçlara, yani devletin sınır bölgelerine gönderiliyorlardı. Selçukluların Eyyûbîlere karşı olan sınır bölgesindeki Türkmen nüfusu, yeni gelenler ile pek yoğunlaşmıştı. 1240 yılındaki Babaîler isyanını bu Türkmenler çıkarmıştı.

Alâeddin Keykubâd, Hârezmşâh Celâleddin ordusunun Doğu Anadolu'da bulunan kalıntısını da hizmete almıştı. Bu Hârezmlilerin en büyük beyleri Kayır Han idi. Selçuklu hükümdarı Hârezm beylerine büyük bir itibar gösterdi ve onlara ülkesinin en fazla gelir getiren vilâyetlerinden bazıları verdi. Alâeddin Keykubâd'ın Hârezmlilere beklenilenden fazla ehemmiyet vermesinin, muhtemel bir Moğol saldırısında onların tecrübelerinden faydalanmak istemesi ile ilgili olduğu aşîkârdır. Bu suretle Hârezmlilerin çıkarmaları muhtemel gâileler de önlenmiş olacaktı.

Alâeddin Keykubâd, ülkesindeki şehirleri surlarla çevirtmek suretiyle tahkim etmesine ve askerî kuvvetini artırmasına rağmen, Ögedey'in

⁵ Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 3.

⁶ Bu devletin tarihi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Koprıman, K. Yaşar. "Memlûkler", *Doğuş-tan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Çağ Yayınları, VI, İstanbul, 1987.

1235 yılında yaptığı tabiiyyet teklifini derhal kabul etti. Gerçekte bu tabiiyyet, her yıl kağana bir miktar hediye göndermekten ibaret ise de, kudreti ve başarıları karşısında ondan böyle bir davranış pek beklenmezdi. Bu husus, tabiatıyla Keykubâd'ın Türkiye'ye yönelecek bir Moğol tehlikesini önleyecek hazırlığı kendisinde görmemesi ile ilgilidir. Bağdad halifeliği şöyle dursun, Musul, Meyyafârikin gibi şehir devletlerinin bile Moğol hâkimiyetine henüz girmemiş oldukları bir zamanda, Ortadoğu'nun en kuvvetli devletinin başındaki hükümdarın Moğol tabiiyyetini kabul etmesi bu şekilde izah edilebilir. Bu hükümdarın, hafif bir tabiiyyeti kabul ederek bu tehlikeyi uzaklaştırması da akıllıca bir hareket olarak kabul edilebilir.

Moğol istilâsı neticesinde Anadolu'ya pek çok İranlı da gelmişti. Bunlar başlıca aydınlar, dinî sınıf, tarikatlar, tacir ve sanatkârlar zümresine mensup kimseler idiler. İranlılar, Moğol istilâsından önce de Anadolu'ya gelmekte idiler. Bu İranlı unsurun Türkiye'nin medenî gelişmesinde mühim rolleri olduğu inkâr edilemez. Devletin mülkî kadrosu, eskiden de olduğu gibi, umumiyetle İranlıların elinde idi. Moğol istilâsı neticesinde yeni gelenler ise, Konya, Kayseri, Sivas vb. gibi büyük şehirlerde koloniler teşkil edecek derecede kalabalık bir sayıda idiler. Bu unsur, Keykubâd'm halefleri zamanında devletin kadrosuna tamamen hâkim olmuştu.

1237 yılında Alâeddin Keykubâd, yediği bir av etinden zehirlenerek öldü. Keykubâd ölmeden önce, küçük oğlu İzzeddin Kılıç Arslan'ı veliaht tayin etmiş ve beylerine de bu hususta and içirmişti.⁷

II. Gıyâseddin Keyhüsrev Dönemi (1237-1245)

Sultan Alâeddin Keykubâd öldüğü zaman Gıyâseddin Keyhüsrev, İzzeddin Kılıç Arslan ve Rükneddin adlarında üç çocuk bırakmıştı. Sultan, sağlığında İzzeddin Kılıç Arslan'ı veliaht yapmışsa da ileri gelen devlet adamları Sa'deddin Köpek, Şemseddin Altunaba, Tâceddin Pervâne, Lala Cemâleddin Ferrûh ve Gürcüoğlu Zahîrüddevle'nin girişimleri sonucunda, diğer oğlu Gıyâseddin Keyhüsrev'i Kayseri'de Selçuklu tahtına oturttular. Ölen sultanın arzusuna karşı olan bu uygulamayı, Hârezm

⁷ Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 3-7; Turan, Osman. *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1993, s. 231 vd; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 7; Cahen, Claude. *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, (çev. Yıldız Moran), E Yayınları, İstanbul, 1994, s. 136-141; Melville, Charles. "Anatolia under the Mongols", *The Cambridge History of Turkey*, I, Cambridge University Press, Cambridge, 2009, s. 51-53; Ersan, *Türkiye Selçuklu Devletinin Dağılışı*, s. 17-55.

emîri Kayır Han, Kemâleddin Kâmyâr ile Hüsâmeddin Kaymerî kabule yanaşmadılarsa da sonradan yeni sultanı kutlamak zorunda kaldılar. Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev, babasının sağlığında Kayseri'ye gelmiş bulunan elçileri kabul ettikten sonra babasının Ögedey Han'a göndermek için hazırladığı elçiyi Moğolistan'a yolladı. Sultan, Eyyûbî hükümdarları el-Melikü'l-Kâmil ve el-Melikü'n-Nâsır ile babası zamanında yapılan antlaşmaları yeniledi. el-Melikü'n-Nâsır'ın kız kardeşi Gâziye Hâtun'la evlenmesine karşılık kendi kız kardeşi Melike Hâtun'u da el-Melikü'n-Nâsır ile evlendirdi. Böylece Haleb Eyyûbî hükümdarını kendisine tabi kıldı ve yakın bir işbirliği sağlamış oldu. Çok geçmeden diğer Eyyûbî melikleri el-Melikü'l-Muzaffer ve el-Melikü'l-Mücâhid ile Artuklu emîrleri de sultana tabi oldular. Böylece Sultan Keyhüsrev, Mısır Eyyûbî hükümdarına karşı kuvvetli bir ittifak kurmuştu. Kendi aleyhine gelişen bu ittifakı dağıtmak isteyen el-Melikü'l-Kâmil, ordusuyla Haleb'e karşı harekâta geçtiyse de yolda hastalanıp öldü (1238).⁸

Sa'deddin Köpek ve yandaşlarının faaliyetleriyle saltanata geçen Gıyâseddin Keyhüsrev, kendisine muhalif durumdaki Selçuklu devlet adamları ve Hârezm beylerine pek güvenemiyordu. Sa'deddin Köpek, bu muhaliflerini ortadan kaldırması hususunda, genç sultanı sürekli olarak etkiliyordu. Bunun sonucunda Keyhüsrev, Hârezmlilerin başı Kayır Han'ı, Pınarbaşı (Zamantı) Kalesi'nde zindana attırdı. Kayır Han, zindan hayatına dayanamayıp çok geçmeden öldü (1237). Bunun üzerine Hârezmliler, Selçuklu hizmetinden ayrılarak Urfa yörelerine çekildiler ve bütün bu bölgeleri yağma akınlarına uğrattılar. Bu arada kalabalık bir Türkmen kitlesi de kendilerine katıldı. Hatta Kemâleddin Kâmyâr kumandasında harekete geçen bir Selçuklu ordusunu bozguna uğratmayı da başardılar. Hârezmliler, Güneydoğu Anadolu'da bir süre bağımsız bir şekilde yaşamlarını sürdürdüler. Hârezmlilerin böylece bertaraf edilmesinden sonra Sa'deddin Köpek, muhalif yerli emîr ve devlet adamlarını bertaraf etme girişimlerinde bulundu. Selçuklu Devleti'ne yıllarca büyük hizmetlerde bulunmuş olan Kemâleddin Kâmyâr, Şemseddin Altunaba, Hüsâmeddin Kaymerî ve Tâceddin Pervâne gibi çok değerli ve yetenekli devlet adamlarını, sultanı kıskırtarak birer birer yok etmeyi başarmıştı.⁹ Hatta şehzade İzzeddin Kılıç Arslan ile Rükneddin'i hapse atırıp çok geçmeden öldürmüştü, anneleri Âdiliyye Hâtun'u da Ankara'da

⁸ Turan, *Selçuklular*, s. 404-407; Sevim, Ali-Merçil, Erdoğan, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, TTK Yayinevi, Ankara, 1995, s. 468; Cahen, *Osmanlılardan Önce*, s. 141-142.

⁹ Turan, *Selçuklular*, s. 407-409.

yayının kirişi ile boğdurtmuştu.¹⁰ Sa'deddin Köpek, Eyyûbîlere karşı kazandığı Samsat zaferinden (Temmuz 1238) sonra Selçuklu hanedanına mensup olduğunu ileri sürerek tahta geçmeyi bile planlamıştı. Durumu geç de olsa anlayan sultan Gıyâseddin Keyhüsrev, Sivas sübaşısı Hüsâmeddin Karaca'nın yardım ve desteğiyle Kubâdâbâd sarayında Sa'deddin Köpek'i ortadan kaldırttı (1238). Böylece Türkiye Selçuklu Devleti onun tahakkümünden kurtulmuş oldu. Sultan, büyük ve değerli devlet adamlarının ortadan kaldırılmaları sonucunda, geride kalabilen Mühezzebeddin Ali'yi vezirliğe, Şemseddin Muhammed İsfahani'yi nâibliğe, Veliyyeddin Tercüman'ı pervâneliğe, ünlü tarihçi İbn Bîbî'nin babası Mecdeddin Muhammed'i tercümanlığa ve Celâleddin Karatay'ı da Hassa Hazinesi'ne atadı. Daha sonra sultan, sözlü bulunduğu Gürcü kraliçesi Rosudan'ın kızı ve Türkiye Selçuklu ülkesinde Gürcü Hâtun adıyla tanınmış olan Thamara ile evlendi.¹¹

Özellikle Sa'deddin Köpek'in olumsuz faaliyetleri sebebiyle ortaya çıkan iç buhranların bertaraf edilmesinden sonra, tekrar Hârezmliler meselesine dönüldü. Devlet hizmetinden ayrılp Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye'de askerî feodal bir sistemle yönetilen Hârezmliler, bu bölgelerde yağma ve soygunlar yapıyorlardı. Onlar, Suriye-Anadolu arasındaki uluslararası ticaret yolunu neredeyse tamamen kapatmışlardı. Elçi olarak gönderilen Mecdeddin Muhammed aracılığıyla yeniden devlet hizmetine alınarak tabi duruma getirildiler. Bununla birlikte Hârezmliler, çok geçmeden yeniden yağma ve soygun hareketlerine başladılar. Bunun üzerine tabi Eyyûbî ve Artuklu hükümdarlarının da talebi sonucunda sevk edilen Selçuklu birlikleri, Harran'da Hârezmlileri yenilgiye uğrattılar. Ele geçirilen Harran, Eyyûbîlere bırakılırken fethedilecek olan Amîd kenti de Selçukluların olacaktı. Bu amaçla sultan Gıyâseddin Keyhüsrev'in Sivas sübaşısı Mubârizeddin Çavlı ve Nîksar sübaşısı Mubârizeddin Yavtaş kumandasında gönderdiği ordu, 1240 yılında Amîd'i kuşattı. Çok geçmeden şehir dört yüz bin dirhem karşılığında ve "şehir halkının mevcut haklarının korunması, vergiden muaf tutulması" şartlarıyla emir Fahreddin'den teslim alındı. Böylece Amîd, Selçuklu sınırlarına katılmış oldu. Bu arada Siverek, Ergani, Çermik, Akil vb. kaleler de fethedilerek buralara Selçuklu asker

¹⁰ Türklerde ve Moğollarda hanedan üyesi kanı dökme yasağı için bkz. Köprülü, Fuad. "Türk ve Moğol Süsâlelerinde Hanedan Azasının İdamında Kan Dökme Memnuiyeti", *Türk Hukuk Tarihi Dergisi*, I, Ankara (1944): 1-9.

¹¹ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 468-469.

ve muhafızları yerleştirildi; Diyarbakır sübaşılığına da Mubârizeddin İsa Cândâr getirildi.¹²

Babailer Ayaklanması

Batı yönünde gelişmekte olan büyük Moğol istilâsı sebebiyle heterodoks¹³ İslâmî inanca bağlı göçebe Türkmenler, Türkiye'ye sığınıp Güneydoğu Anadolu ve Suriye sınır bölgesinde yoğunlaşmaktaydılar. Bu bölgelerde oturan Hârezmlilerin yağma ve tahrip hareketlerine paralel olarak, göçebe hayat tarzlarının (sosyal ve dinî bakımdan) değişik olması sebebiyle, buralardaki yerleşik halkla uyuşamamakta; geçimlerini sağlamak için geniş çapta yağma hareketlerine girişmekte ve asayiş bozmaktaydılar. Ayrıca bu bölgelerde, Hristiyanlarla birlikte aşırı Şii, Mani ve Pavlakî inançlara sahip Hristiyan zümreler de yaşamakta idi. İşte böyle bir bölgeye gelen ve Şamanî inançlarını da koruyan göçebe Türkmenler arasında, Samsat yörelerinde, Horasanlı Baba İlyas (veya Baba Resul) adlı bir şeyh bulunmaktaydı. Daha çok Şamanî inançlara bağlı bu Türk şeyhi, dinî ve siyasi amaçlara sahip olup peygamberlik iddiasında bulunarak göçebe Türkmenleri etrafına toplamayı başardı. Onların ülkedeki adaletsiz ve haksız yönetime karşı harekete geçmelerini istedi. Daha sonra o, Amasya taraflarına giderek orada faaliyetlerini sürdürdü. Bununla birlikte Baba İlyas'ın Urfa yörelerindeki Hârezmlilerle de ilişkilerini kesmemesi, siyasi ortamı kendi lehine nasıl değerlendirdiğini göstermesi bakımından ilginçtir. Bir süre sonra o, Amasya'ya giderek burada da faaliyetlerini sürdürmeye başladı. Bunun üzerine de, Selçuklu kuvvetleri tarafından kent kalesinde kuşatıldı. İşte bu sıralarda kendisinin halifelerinden olan ve Adıyaman ya da Kefersud'da bulunan Baba İshak da sultan Gıyâseddin Keyhüsrev'e karşı cihat ilân etti (1240). Çok geçmeden Kefersud, Kâhta, Adıyaman ve yörelerinde yaşamakta olan büyük Türkmen kitleleri, bu ayaklanmaya katıldılar. Bölgede geniş çapta yağma ve tahrip hareketlerinde bulunup kendilerine katılmayanları acımasızca öldürdüler. Bunun üzerine sultan, onlara karşı Malatya sübaşısı Muzaffereddin Alişîr'i bir miktar kuvvetle gönderdi ise de bu kumandan bozguna uğradı. Bu başarı üzerine isyancı Türkmenler, Baba İlyas ile birleşmek amacıyla Amasya taraflarına yöneldi-

¹² Turan, *Selçuklular*, s. 409-420; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 469-470; Sütner, "Anadolu'da Moğollar", s. 7.

¹³ Bu kavram ve isyan hakkında ayrıntı için bkz. Ocak, Ahmet Yaşar. *Babailer İsyanı Yahut Aleviliğin Tarihsel Altyapısı: Anadolu'da Türk-İslam Heterodoksisinin Teşekkülü*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1996.

ler. Durumun ciddiyeti üzerine Kubâdâbâd'a giden sultan Gıyâseddin Keyhüsrev, asilere karşı Amasya sübaşılığına atadığı Mubârizeddin Armağanşâh'ı gönderdi. Armağanşâh, Baba İlyas'ı öldürmeyi başardı; ancak Baba İlyas'ın peygamber olduğuna inanan Türkmenler, hayatlarını hiçe sayarcasına çarpışıp Armağanşâh'ı öldürdüler. Daha sonra Baba İlyas'a bağlı oldukları için Babaî adını alan bu Türkmenler, Baba İshak'ın komutasında Konya yönünde ilerlemeye başladılar. Çok geçmeden onlar, Necmeddin Behrâmşâh kumandasındaki altmış bin kişilik Selçuklu ordusuyla karşılaştılar. Özellikle ordudaki Hristiyan askerlerin korkmadan savaşmaları sonucunda, Kırşehir'e bağlı Malya ovasında, kesin bir yenilgiye uğratılıp Baba İshak'la birlikte hemen tamamen yok edildiler (1240). Böylece Türkiye Selçuklu Devleti'ni ciddi şekilde sarsan bu tehlikeli dinî, siyasi ve ekonomik hareket bastırılmış oldu.¹⁴

Babaî isyanının bastırılmasından sonra Anadolu Türk birliğini kurmak isteyen sultan Gıyâseddin Keyhüsrev, 1241 yılında, ordusunu Kayseri'de toplayarak Eyyûbî hükümdarı Şihâbeddin Gazi'ye ait olan Silvan üzerine yürüdü. Selçuklu tabii Şam Eyyûbî hükümdarı el-Melikü's-Sâlih'in el-Melikü'l-Muazzam kumandasında gönderdiği kuvvetler de Selçuklu ordusuyla birleşti. Öte yandan Hârezm ve Germiyanlı Türkmen kuvvetlerinin yardımını sağlayan Şihâbeddin Gâzi de Amîd üzerine yürütmekte idi. Nerdeyse her iki taraf arasında savaş meydana gelecekti. Fakat Moğol tehlikesine karşı Müslüman hükümdarların birleşmesini isteyen Bağdad Abbasî halifesi el-Mustansır'ın tavassutu sonucunda, Şihâbeddin Gazi'nin Selçuklulara tabi olması şartıyla her iki taraf arasında bir antlaşma yapıldı.¹⁵

Kösedağ Savaşı: Tabîlik Döneminin Başlaması

Anadolu sınırlarına yaklaşmış Moğol ordusu kumandanlığına atanan (1241) Baycu Noyan, Babaî isyanı dolayısıyla Selçukluların zayıf düşmesini fırsat bilerek 1242 sonbaharında, Erzurum üzerine yürüdü. Sinâneddin Yâkut'un savunduğu şehri şiddetle kuşattı ve çok geçmeden işgal ile tahrip etti.¹⁶ Böylece Moğollar, artık Türkiye'yi istilâya başlamış bulunuyorlardı. Bunun üzerine, bütün Türkiye'yi hedef alabilecek

¹⁴ Turan, *Selçuklular*, s. 420-427; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 470-471.

¹⁵ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 471; Turan, *Selçuklular*, s. 427-428; Cahen, *Osmanlılar-dan Önce*, s. 143-144; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 8; Ersan, *Türkiye Selçuklu Devletinin Dağılışı*, s. 63, 99.

¹⁶ Turan, *Selçuklular*, s. 428-431.

herhangi bir Moğol saldırı ve istilâ harekâtına karşı önlemler alınmaya başlandı. İlk olarak sultan Gıyâseddin Keyhüsrev, bütün Eyyübî hükümdarlarına elçiler ve değerli armağanlar göndererek Moğollara karşı birlikte hareket edilmesini bildirdi. Hatta kendilerine bazı Selçuklu memleketlerini dirlik olarak vereceğini de vadetti. Buna rağmen sadece tabii Haleb hükümdarı el-Melikü'n-Nâsır Salâheddin bu çağrıya olumlu bir cevap vererek iki bin kişilik bir askerî birlik gönderdi. Selçuklu tabii durumunda olan Ermeniler de üç yüz atlı gönderdilerse de sonradan savaşa katılmadan geri döndüler. Sultan, Haleb kuvvetleri ile ücretli Gürcü, Frank ve Kıpçak askerlerinden oluşan seksen bin kişilik büyük ordusunu Sivas'a ulaştırdı. Tecrübeli Selçuklu devlet adamları ve kumandanları, silâh ve yiyecek maddelerinin çok olduğu Sivas'ta kalınmasını, buraya kadar gelip yorgun düşecek olan Moğol ordusuyla savaşa girişilmesini tavsiye etmişlerdi. Ancak, tecrübesiz emîr ve kumandanların ısrarlı istekleri üzerine sultan, Sivas'tan hareketle Zara-Suşehri arasında, savunma bakımından uygun bulunan Köseadağ'a gelip buradaki ovada konakladı. Öte yandan içinde Gürcü ve Ermenilerin de yer aldığı Baycu Noyan kumandasındaki Moğol ordusu Köseadağ'a yakın Akşehir yöresindeki ovaya ulaşmış bulunuyordu. Yine burada da tecrübe sahibi devlet adamlarının ve emirlerin savunmada kalınması önerisi reddedilerek yirmi bin kişilik bir Selçuklu öncü kuvveti, Moğollara karşı saldırıya geçti. Göçebe Türklerin savaş taktiğini uygulayan Moğollar,¹⁷ Selçuklu öncü kuvvetlerini¹⁸ yok ettiler. Bu durum, ovaya inmekte olan bütün Selçuklu ordusunda da büyük bir telâş ve panik yarattı. Bazı Selçuklu kumandanları ordu saflarını terk ettikleri gibi, sultan Gıyâseddin Keyhüsrev de Tokat ve Ankara üzerinden Antalya'ya kaçtı; hatta İstanbul'a gitme girişiminde dahi bulundu. Böylece başsız kalan Selçuklu ordusu, Moğollarla savaşmaksızın dağıldı ve yenilgiye uğradı (3 Temmuz 1243). Öte yandan Selçuklu ordusuna rastlayamayan Moğollar, bunun bir savaş hilesi ve taktiği olabileceğini düşünmüşlerse de çok geçmeden durumu anlamada güçlük çekmediler. Böylece öncü savaşından sonra seksen bin

¹⁷ Moğolların savaş sanatı, taktik ve stratejisi ile bunlarda Türk etkisine dair ayrıntı için bkz. May, Timothy. *The Mongol Art of War*, Pen&Sword, South Yorkshire, 2007; Aynı yazarın, *The Mechanics of Conquest and Governance: the Rise and Expansion of the Mongol Empire, 1185-1265* adlı doktora tezi (University of Wisconsin-Madison 2004); Uyar, Mustafa. *İlhanlı Devleti'nin Askerî Teşkilâtı*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2007.

¹⁸ Selçuklu askerî teşkilatı, taktik ve stratejisi için bkz. Koca, Salim. *Selçuklular'da Ordu ve Askerî Kültür*, Berikan Yayınları, Ankara, 2005; Göksu, Erkan. *Türkiye Selçuklularında Ordu*, TTK Yayınları, Ankara, 2010.

kişilik Selçuklu ordusu, sultanın yeteneksizliği, tecrübeli devlet adamlarına önem vermemesi ve taktik yanlışlıkları sebepleriyle, Türk tarihinin hiç bir döneminde eşi görülmemiş perişan bir duruma düştü. Bu sonuç üzerine Moğollar, Selçuklu ordugâhından sayısız ganimetler ele geçirdiler. Bu zaferden sonra Baycu Noyan, Sivas'a yöneldi. Hârezm'de bulunduğu sıralarda Moğol istilâsının nasıl acımasızca sürdürüldüğünü bizzat gören Sivas kadısı Necmeddin, şehir ileri gelenleriyle birlikte değerli armağanlarla Baycu Noyan'a gidip itaatini bildirdi; böylece şehir yıkım ve kıyımdan kurtuldu. Fakat Baycu'nun buyruğuyla, sultanın buradaki hazinesine el konulduğu gibi, şehir üç gün yağma edildi.¹⁹

Daha sonra Kayseri'yi kuşatan Moğol ordusu, emîr Samsameddin Kaymaz ve sübaşı Fahreddin Ayaz'ın kumandasında direnen şehri, Hajukoğlu Hüsâm adlı bir Ermininin ihaneti sonunda işgal edip burada geniş çapta yıkım ve kıyımlarda bulundu. Moğollar, Sivas'tan Azerbaycan'a dönerlerken istedikleri altınları alamadıkları Erzincan'ı da tahrip ve büyük kıyımlara uğrattılar. Bu korkunç ve dehşet verici Moğol istilâsı karşısında, özellikle varlıklı kimseler Türkiye'den Haleb'e kaçtılar. Bu arada sultan Gıyâseddin Keyhüsrev'in annesi ve öteki aile bireyleri, Haleb'e gitmekte iken Selçuklu tabii Çukurova Ermeni prensi Hetum tarafından yakalanıp Moğollara teslim edildiler. Öteki Türk kabileleri yine Ermeniler tarafından saldırıya uğrayarak tamamen yağma edilip soyuldular.²⁰

Kösedağ felâketinden sonra Türkiye Selçuklu Devleti, merkezi hâkimiyetini kaybetmişti. Sultan, Antalya'ya çekilmiş, taht boş kalmıştı. Bundan faydalanan Çukurova Ermenileri ve Trabzon Komnenosları, Moğol tabiliğini kabul ettiler. İznik'teki Bizans devleti ise Selçuklularla dostluklarını sürdürmekte idiler. Bu sırada Amasya'da bulunan vezir Mühezzibeddin Ali, şehir kadısı ile birlikte değerli armağanlarla Azerbaycan'daki Mugan ordugâhına dönmüş bulunan Baycu Noyan'a gitti. "Türkiye'de yüz binden fazla bir askerî kuvvetin ve daha pek çok sağlam kalelerin bulunduğunu, oysaki bu kuvvetlerin Kösedağ'da savaşmadıklarını, bu bakımdan bütün Türkiye'nin istilâ ve ele geçirilmesinin çok zor olduğunu ve uzun yıllara gerek bulunduğunu" söyleyerek "Barışı kabul etmelerinin isabetli olacağını" bildirdi. Bunun üzerine Baycu Noyan ile Moğollara yıllık üç yüz altmış bin gümüş sikke, on bin ko-

¹⁹ Turan, *Selçuklular*, s. 431-437.

²⁰ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 471-472; Turan, *Selçuklular*, s. 438-441; Cahen, *Osmanlılardan Önce*, s. 144-145; 263-264.

yun, bin sığır ve deve verilmesi şartlarıyla bir barış imzalandı. Öte yandan sultan Gıyâseddin Keyhüsrev, Moğollarla barış yapıldığını haber alınca Antalya'dan Konya'ya geldi. Bu barış anlaşmasını gerçekleştiren Mühezzebeddin Ali'nin Konya'ya dönüp haberi vermesi üzerine şehirde büyük sevinç gösterileri yapıldı. Ancak bir Moğol kumandanı olan Baycu ile imzalanan bu barışın batı Moğollarının hanı olan Batu'nun onaylaması gerekmektedir. Bu amaçla nâib Şemseddin Muhammed İsfahanî'nin riyasetinde, İtil Irmağı ağzındaki Saray ordugâhında oturmakta olan hana bir elçi heyeti gönderildi. Söz konusu barış anlaşması, sağlam esaslara bağlanarak yeniden düzenlenip tasdik edildi. Sultan, vezir Mühezzebeddin Ali'nin ölümü üzerine, vezarete atadığı Şemseddin Muhammed İsfahanî'ye bu başarısından dolayı, hiçbir vezire verilmemiş olan "bütün ülke işlerinin yürütülmesi" görevini vermiştir.²¹

Batu Han ile imzalanan bu barış antlaşmasıyla, Köseadağ bozgun ve felâketinden sonra itaatten çıkan tabi Çukurova Ermeni Krallığı'na karşı bir askerî harekâta izin alınmış idi. Vezir Şemseddin İsfahanî kumandasındaki Selçuklu ordusu, Namrun Ermeni senyörü Konstantin'in de destek ve yardımlarıyla Çukurova'ya inip Tarsus'u kuşattı. Bu sırada ağırlaşan tabiat şartları sebebiyle Selçuklu kuvvetlerinin hareket yeteneği zayıflamış ve ayrıca yiyecek sıkıntısı da başlamıştı. Ayrıca sultan Gıyâseddin Keyhüsrev'in de öldüğü haberinin gelmesi üzerine, ordu geri dönmek zorunda kaldı. Bununla birlikte Türkiye Selçuklu Devleti'ne yeniden tabi olmaları, savaş tazminatı ödemeleri, yıllık vergi vermeleri, Tarsus'a karşılık Brakena Kalesi'nin teslimi şartlarıyla Ermeni prensi Hetum ile bir barış yapıldıktan sonra Selçuklu ordusu Konya'ya döndü. Selçuklu ordusunun Tarsus'u kuşatması sırasında aşağı yukarı yirmi beş yaşlarında ve Alâiyye'de bulunan sultan, birden bire fenalaşıp ölmüş idi (1245/1246). Sultan Gıyâseddin Keyhüsrev, yeteneksizliği, içki, eğlenceye düşkünlüğü ve korkaklığı ile, Sa'deddin Köpek'in tuzağına düşerek ciddi devlet adamlarını bertaraf etmişti. Türkiye Selçuklu Devleti'nin başsız kalması ardından devlet yönetiminde değerli, iş bilir ve ideal sahibi insanların kalmaması sonucunda, ülkede genel bir çöküş ve gerileme dönemi başlamıştı.²²

²¹ Turan, *Selçuklular*, s. 443-447; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 473; Cahen, *Osmanlılar'dan Önce*, s. 264-265.

²² Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 473-474; Turan, *Selçuklular*, s. 450-457; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 9-10; Melville, "Anatolia under the Mongols", s. 53-54; Erdem, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri*, s. 94-103; Ersan, *Türkiye Selçuklu Devletinin Dağılışı*, s. 65 vd.; Spuler, *İran Moğolları*, s. 53 vd.

II. İzzeddin Keykâvus Dönemi (1246-1249)

Sultan Gıyâseddin Keyhüsrev'in ölümünden sonra, arkasında İzzeddin Keykâvus, Rükneddin Kılıç Arslan ve Alâeddin Keykubâd adlarında, henüz küçük yaşlarda üç erkek çocuğu kaldı. Sultan, daha sağlığında, Gürcü Hâtun'dan olan Alâeddin Keykubâd'ı veliat atamışsa da vezir Şemseddin İsfahanî, Celâleddin Karatay, Fahreddin Ebûbekir vb. ileri gelen devlet adamları, eski Türk töresine uyarak büyük çocuk olan İzzeddin Keykâvus'u tahta çıkardılar. Şemseddin İsfahanî vezirlik, Celâleddin Karatay saltanat nâibliği, Şemseddin Hasoğuz beylerbeyilik ve Fahreddin Ebûbekir de pervâne makamlarına atandılar. Bu sırada, 1246 yılında Göyük Han'ın (1246-1248) tahta çıkması dolayısıyla Moğolistan'da yapılacak törene Sultan İzzeddin Keykâvus davet edildi; fakat yeni sultanın ülke dışına çıkması durumunda, iç ve dış huzursuzlukların çıkabileceği öne sürülerek yerine, kardeşi Rükneddin Kılıç Arslan Moğolistan'a gönderildi. Bununla birlikte çok geçmeden, yukarıda adları geçen Selçuklu devlet adamları arasında amansız bir yetki çatışması baş gösterdi. Sonunda vezir Şemseddin İsfahanî, muhaliflerini bertaraf ile duruma hâkim olmayı başardı, hatta sultanın annesi Berdüliye Hâtun ile evlenmek suretiyle, iktidarını daha da kuvvetlendirdi. Bununla birlikte beylerbeyi Erzincanlı Şerefeddin Mahmûd, vezirin bu hareketini Selçuklu hanedanına karşı hakaret sayarak yandaşlarının çok olduğu Erzincan'a çekildi ve topladığı kuvvetlerle isyana başladı. Fakat kendisine karşı gönderilen Selçuklu ordusu karşısında tutunamayıp teslim oldu. Çok geçmeden de oğlu ile birlikte ortadan kaldırıldı. Bu olaydan sonra vezir Şemseddin, sanki bir hükümdarmış gibi ülkeyi yönetmeye başladı. Fakat bir süre sonra, ülkenin uç bölgelerinde, sultan Alâeddin'in oğlu olduğu iddiasıyla Ahmed adlı birisi, Türkmenleri etrafına toplayarak isyana başladı. Ancak üzerine gönderilen Selçuklu kuvvetleri karşısında yenilgiye uğradı ve bertaraf edildi. Bu olayın bastırılmakta olduğu sıralarda, Göyük Han'ın tahta çıkması törenlerine gitmiş bulunan Rükneddin Kılıç Arslan, han tarafından Türkiye Selçuklu sultanı; Bahâeddin Tercüman da vezirliğe atandı. Bunun üzerine, vezir Şemseddin Muhammed, sultan İzzeddin Keykâvus ile birlikte kaçıp isyana başladı. Fakat ileri gelen Selçuklu devlet adamlarından Celâleddin Karatay, buna engel olarak ülkenin yeni bir kargaşaya düşmesine izin vermedi. Bir süre sonra, Moğolların vezirliğe atadığı Bahaeddin Tercüman, Moğolların emri üzerine, Mart 1249'da Şemseddin İsfahanî'yi yakalatıp öldürttü.²³

²³ Turan, *Selçuklular*, s. 458-466; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 475-476; Ersan, *Türkiye Selçuklu Devletinin Dağılışı*, s. 70-74.

Üç Kardeş Dönemi ve Moğol İşgal Devresini Başlatan Süreç

Moğol büyük hanı Göyük tarafından Selçuklu sultanı tayin edilen Rükneddin Kılıç Arslan'ın, saltanatın kendi üzerinde bulunduğunu iddia etmesine rağmen, ülkede yeni bir karışıklık ve huzursuzluk ortaya çıkmak üzere idi. Bunu istemeyen Celâleddin Karatay, üç kardeşin, yani İzzeddin Keykâvus, Rükneddin Kılıç Arslan ve Alâeddin Keykubâd'ın birlikte saltanat tahtına geçmelerini teklif etti.²⁴ Adları, yaşça büyüklüklerine göre hutbe, sikke ve kitâbelerde okunup yazılacaktı. Ancak bu teklif kabul görmedi. Bunun üzerine, Kılıç Arslan ve Keykâvus'un kuvvetleri, Konya'ya bağlı Ruzbe ovasında savaşa tutuştular (Haziran 1249). Keykâvus'un galip gelmesi üzerine, Celâleddin Karatay'm önerisi olan *üç kardeş saltanatı* yürürlüğe kondu; kendisi de saltanat nâibliğinden ayrılıp her üç sultanın atabegi görevini üstlendi. Böylece devlet yönetimindeki buhran sona ermiş oldu. Fakat bununla birlikte Selçuklu devlet adamlarının kişisel ihtiras ve çıkarlarını ön planda tutmaları, otorite ve huzurun yeniden bozulmasına neden oluyordu. Özellikle Moğol hanı Batu'yu değerli armağanlarla ziyaret edip, ondan yeni görevler alan birtakım Selçuklu devlet adamları, başkent Konya'ya gelip merkezi yönetim tarafından atanan devlet erkânının görevlerine sahip çıkıyorlardı. Böylece devlet, iki başlı bir yönetimle yönetilme durumunda kalıyordu. İzzeddin Keykâvus, Moğolların ısrarlarıyla Kayseri'den Batu (1227–1255) ve Mengü (1251–1259) hanların huzuruna hareket ettiği sıralarda, ünlü devlet adamı Celâleddin Karatay öldü (Kasım 1254). Keykâvus, Kılıç Arslan'ın tek başına saltanata getirilmesini önlemek amacıyla, Karatay'ın ölümünü ileri sürerek Moğolistan seyahatinden vazgeçip Konya'ya döndü ve yerine kardeşi Alâeddin Keykubâd'ı gönderdi. Bununla birlikte Alâeddin Keykubâd'ın Moğolistan'dan sultan olarak dönebileceği ihtimali, diğer iki kardeşi İzzeddin Keykâvus ve Rükneddin Kılıç Arslan'ı, dolayısıyla da bunlara bağlı devlet adamlarını endişeye düşürdü. Bunun sonucu olarak Erzurum'a ulaşan Alâeddin Keykubâd, lalası Muslih vasıtasıyla zehirlenerek öldürüldü (1254). Böylece Celâleddin Karatay'ın güçlkle kurmayı başardığı *üç kardeş saltanatı* sistemi bozuldu; saltanatta iki kardeş kaldı. Bununla birlikte her ikisi arasındaki ilişkiler de olumsuz yönde gelişmekte idi: İzzeddin Keykâvus'un içki ve eğlenceye düşkün olması devlet adamlarını tedirgin ediyor ve ona karşı hoşnutsuzluk yaratıyordu. İşte bu sebeple Kılıç Arslan, kıyafet değiştirmek suretiyle yakın adamlarıyla birlikte

²⁴ Melville, "Anatolia under the Mongols", s. 54-55; Cahen, *Osmanlılardan Önce*, s. 266.

Kayseri'ye gelerek Selçuklu tahtına oturdu. Böylece Kayseri ve Konya sultanları arasında anlaşma sağlanamayınca, iki taraf kuvvetlerinin Ahmedhisar yöresinde yaptığı savaşta (1254) Kılıç Arslan yenilgiye uğradı. Tutsak alınarak, önce Amasya, daha sonra da Burgulu Kalesi'ne gönderilip hapsedildi. Böylece II. İzzeddin Keykâvus, tek başına Türkiye Selçuklu Devleti tahtında kalmış oldu.²⁵

Bu devirde, Baycu Noyan ile diğer Moğol devlet adamları ve kumandanlarına, anlaşma ile yıllık ödenen miktarlardan başka birçok kez altın da gönderildi. Fahreddin Ali, yüz bin gümüş sikke ve değerli armağanlarla Batu Han'a gönderilerek bu tür istekleri önleyen bir ferman alındı. Fakat bu durum, Baycu Noyan'ın hoşuna gitmiyordu. Ayrıca Hülegü'nün (1256-1265) İran ve batı ülkelerine Moğol genel valisi olarak atanması üzerine Baycu, Mugan ordugâhından ayrılmak zorunda kaldı. O, yaylak ve kışlak bulma amacıyla Anadolu'ya ikinci bir sefer düzenledi. Bu sıralarda bazı Ermeni hareketleri ve Türkmen ayaklanmaları Selçuklu Devleti'nin içinde bulunduğu buhranı daha da artırmaktaydı. Selçuklulardan kışlak ve yaylak isteyen Baycu Noyan, ordusuyla Aksaray'a geldiği zaman Selçuklu devlet adamlarından bir kısmı Baycu'nun isteğinin yerine getirilmesini, diğer bir kısmı ise Hülegü'nün batıya atanması sebebiyle Baycu'nun durumunun zayıfladığını ileri sürerek savaşa girişilmesini önerdiler. Çok geçmeden Selçuklu ordusu, Aksaray yakınlarındaki Sultan Han'ı yörelerinde, Baycu Noyan'la yaptığı savaşta yenilgiye uğradı (15 Ekim 1256). Bunun üzerine Sultan İzzeddin Keykâvus, ailesi ve yakın adamlarıyla birlikte Konya'dan ayrılıp Alâiyye'ye kaçmak zorunda kaldı. Moğol ordusunun Konya'yı işgal ve tahrip amacıyla harekete geçmesi üzerine, Üstâdâr Nizâmeddin Ali, büyük çabalar gösterip halktan toplamayı başardığı altınları Baycu Noyan'a götürüp takdim etti. Böylece şehir, kıyım ve tahribattan kurtulmuş oldu. Bununla birlikte Baycu, şehrin dış surlarını yıktırmaktan geri kalmadı.²⁶

İki Kardeş Dönemi

Çok geçmeden Baycu, İzzeddin Keykâvus'u yanına çağırttı; fakat sultanın gitmemesi üzerine, torunu Yisutay'ı bin atlı ile onu izleme-

²⁵ Turan, *Selçuklular*, s. 466-475; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 476-477; Cahen, *Osmanlılardan Önce*, s. 268.

²⁶ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 477; Turan, 478-482; Cahen, *Osmanlılardan Önce*, s. 269-270; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 29-30; Melville, "Anatolia under the Mongols", s. 55-57; Erdem, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri*, s. 104-128; Ersan, *Türkiye Selçuklu Devletinin Dağılışı*, s. 74-83; Spuler, *İran Moğolları*, s. 59 vd.

ye gönderdi. Bu sebeple sultan, İznik'e gidip Bizans'a sığınmak zorunda kaldı. Bunun üzerine Baycu'nun buyruğu ile Rükneddin Kılıç Arslan, Burgulu (Burdül /Uluborlu)'daki hapisten çıkarılarak Konya'ya getirilip Selçuklu tahtına oturtuldu (Mart 1257). Bununla birlikte ileri gelen Selçuklu devlet adamları, Aksaray yörelerinde ordugâh kuran Baycu Noyan'a giderek onunla barış antlaşması imzaladılar. Ancak Kılıç Arslan'ın tek başına sultanlığı pek uzun sürmedi. İlhanlı hükümdarı Hülegü'nün Bağdad seferine çıkarken Baycu Noyan'ı birlikte götürmesini fırsat bilen İzzeddin Keykâvus, İznik Bizans imparatoru II. Theodoros Laskaris'ten askerî yardım sağlayarak Mayıs 1257'de Konya'da Selçuklu tahtına oturmayı başardı. Kılıç Arslan ise Muîneddin Süleyman ile birlikte önce Kayseri, daha sonra da Tokat'a çekilmek zorunda kaldı. Bir süre sonra o, Hülegü'den bir *yarlığ* alarak saltanatı yeniden elde etmeyi başardı. Öte yandan Türkiye'deki Moğollara karşı âdeta cihat ilân eden İzzeddin Keykâvus, aynı zamanda da Hülegü'ye bir elçi heyetiyle başvurup sultanlığını sürdürmek istemekte idi. Fakat sonunda Hülegü, Mengü Kağan'ın *yarlığı* gereğince ülkeyi, Tebriz'de huzuruna gelen İzzeddin Keykâvus ve Rükneddin Kılıç Arslan arasında paylaştırdı. Sivas'tan Bizans sınırına kadar olan memleketler Keykâvus'a, Sivas'tan Erzurum'a kadar olan yerler de Kılıç Arslan'a olmak üzere iki yönetim bölgesi halinde bölüştürdü. Ayrıca Selçuklular, Moğollara her yıl iki yüz bin altın, beş yüzer at ve katır vereceklerdi. Böylece, her iki sultan, bu karara uymak durumunda kaldılar (Temmuz/Ağustos 1258). Bundan sonra İzzeddin Keykâvus, gayri Müslim dayılarıyla Kubâdâbâd ve Antalya'da eğlence âlemine daldı ve Hülegü'nün elçilerine yıllık vergiyi de vermemeye başladı. Diğer taraftan IV. Rükneddin Kılıç Arslan ve bütün yönetim işlerini yürüten Pervâne Muîneddin Süleyman, Moğollarla işbirliği yapıp iyi ilişkiler kurmak suretiyle onları, İzzeddin Keykâvus aleyhine kışkırtmakta idiler. Keykâvus ise Moğollarla bozulan ilişkileri düzeltmek için pek çok çabalar sarf etti. Hatta 1261 yılında, birçok değerli armağanlarla Hülegü'ye gitmek üzere yola çıktıysa da Alıncak Noyan'ın kalabalık bir orduyla Türkiye sınırlarını aşıp Aksaray'a yöneldiğini haber alınca ülkenin savunmasını kumandanlarına bırakarak derhal Antalya'ya gitti. Süratle Konya üzerine yürüyen Moğol ordusu, Altunaba Kervansarayı yörelerinde Selçuklu ordusunu ağır bir yenilgiye uğrattı. Bu sırada İzzeddin Keykâvus, 1260 yılında Moğolları Ayn-ı Câlût'ta kesin bir yenilgiye uğratan Memlûk sultanı Baybars'ın yardımını sağlama yolunda çabalar sarf etti. Fakat olumlu bir sonuç alamadı. Bir süre sonra da artan Moğol baskısı karşısında

1262 yılında, aile bireyleri ve yakın emirleriyle birlikte Antalya'dan bir gemiye binerek İstanbul'a, eski dostu imparator Mikhaıl Paleologos'un yanına gidip Bizans'a sığındı. Bununla birlikte Keykâvus, Altınordu hükümdarı Berke Han ile Memlûk sultanı Baybars'ın Moğollara karşı ittifak girişimlerinden faydalanmaya çalıştı. Fakat bu sıralarda, gelişen siyasi durum dolayısıyla imparator Mikhaıl, İzzeddin Keykâvus'u hapse attırıldığı gibi beraberindekilere de insanlık dışı davranışlarda bulundu (1262). Çok geçmeden Berke Han, Selçuklu sultanına ve kendisine gönderilen Memlûk elçilerine karşı giriştiği düşmanca muameleler sebebiyle, Mikhaıl'e karşı yirmi bin kişilik bir ordu gönderdi. Bu ordu Balkanlardaki Bizans memleketlerini istilâ ettiği gibi, İzzeddin Keykâvus ve ailesini hapisten kurtarıp Berke Han'a getirdi. Kendisine Suğdak ve Solhad kentleri dirlik olarak verilen II. İzzeddin Keykâvus, Kırım kıyılarında 1279/80 yılında hayata gözlerini yumdu. Böylece Türkiye Selçuklu tahtında Kılıç Arslan tek başına kalmış oldu.²⁷

IV. Rükneddin Kılıç Arslan Dönemi (1262-1266)

Pervâne Muîneddin Süleyman Yönetimi

Pervâne Muîneddin Süleyman'ın²⁸ Moğollar katındaki büyük çaba ve başarılı faaliyetleri sonunda, Türkiye Selçuklu tahtına Rükneddin IV. Kılıç Arslan oturtuldu. Bu zamanda bütün iktidar, on beş yıl süreyle (1262-1277), çok zeki, dirayetli ve iş bilir bir devlet adamı olan değerli vezir Mühezzibeddin Ali'nin oğlu Muîneddin Süleyman'ın eline geçti. Öyle ki o, bütün Türkiye Selçuklu ülkesinde tek yetkili kişi haline geldi. Bu bakımdan IV. Kılıç Arslan ve III. Gıyâseddin devirleri, "Pervâne Devri" olarak da bilinir. Artık bütün yetkileri tekelinde toplayan Muîneddin Pervâne, devletin yüksek makamlarına kendi yandaşlarını atamak suretiyle tam bir hâkimiyet kurmuştu.²⁹

Türkiye Selçuklularının Moğol baskısı ve iç çatışmalar sebebiyle zayıf bir duruma düşmesinden faydalanan Trabzon Komnenosları, Karadeniz'in çok önemli bir ticaret limanı durumunda olan Sinop'u 1259 yılında ele geçirdiler. Uluslararası Selçuklu ticareti bakımından

²⁷ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 477-479; Turan, *Selçuklular*, s. 483-504; Cahen, *Osmanlılardan Önce*, s. 271-273; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 34-36; Melville, "Anatolia under the Mongols", s. 58; Erdem, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri*, s. 129 vd.; Ersan, *Türkiye Selçuklu Devletinin Dağılışı*, s. 84-85.

²⁸ Bu vezir ve önemli devlet adamı hakkında detaylı bilgi için bkz. Kaymaz, Nejat. *Pervâne Mu'inü'd-Din Süleyman*, AÜDTCF Yayınları, Ankara, 1970.

²⁹ Cahen, *Osmanlılardan Önce*, s. 273; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 480.

büyük önem taşıyan Sinop'un yeniden Selçuklu sınırlarına alınması konusunda, Sultan Kılıç Arslan ve Muineddin Pervâne, Abaka Han'dan (1265–1282) gerekli izni aldılar. Bunun üzerine harekete geçen Selçuklu ordusu, kenti uzun süren bir kuşatmadan sonra 1266 yılında kurtarmayı başardı. Bu zaferden sonra kudreti daha da artan Muineddin Süleyman Pervâne, Kılıç Arslan'dan Sinop'un kendisine verilmesini istedi. Ona karşı duracak bir durumda olmayan sultan, Pervâne'nin bu isteğini yerine getirerek şehri ona verdi. Böylece ileride, sultanın bu iznine dayanarak Sinop'ta Pervâneoğulları Beyliği kurulacaktır. Fakat bir süre sonra yapılan yoğun dedikodular sonunda, Kılıç Arslan ile Muineddin'in arası iyice açıldı. Bunun sonucunda, devlet yönetimindeki yetkilerini sultanla paylaşmak istemeyen ve onu âdeta bir rakip olarak görmeye başlayan Pervâne, sultana karşı türlü entrikalar çevirmeye başladı. Moğolların da desteğini ve hatta İlhanlı hükümdarı Abaka Han'ın iznini almak suretiyle Aksaray'da, 1266 yılında yapılan bir şölen sırasında, sultanın yemeğine zehir koydurttu ve çok geçmeden de yayının kirişiyle boğdurarak öldürttü. Böylece Muineddin Süleyman, ihtiraslı emelleri için genç yaştaki sultan IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ı öldürtmekten çekinmedi.³⁰

III. Gıyâseddin Keyhüsrev Dönemi (1266–1284)

Sultan Kılıç Arslan'ın bertaraf edilmesinden sonra küçük yaştaki oğlu III. Gıyâseddin Keyhüsrev Selçuklu tahtına oturtuldu ve bütün ileri gelen devlet erkânı, onu sultan olarak tanıdılar. Daha önce sultan Kılıç Arslan devrinde olduğu gibi Muineddin Süleyman Pervâne, devletin yüksek yönetim makamlarına kendi yakınlarını atadığından bu devirde de eski yetki ve kudretini korumaktaydı. Bununla birlikte Pervâne Süleyman, kendisine rakip gördüğü değerli Selçuklu vezirlerinden Sâhib Fahreddin Ali'yi görevinden alıp Osmancık Kalesi'nde hapsedtirdi. Bunun sebebi ise Kırım'da bulunduğu sırada (1271) Sultan II. İzzeddin Keykâvus'la ilişki kurup ona yardım etmesini ihanet sayması idi. Fakat Sâhib Ata'nın küçük oğlunun Abaka katında girişimde bulunması üzerine ilhan, onu huzuruna getirtip mahkeme etti. Oğlu, özellikle Toktu Noyan'ın yardımı sayesinde Sâhib Ata'nın hayatını kurtardığı gibi, vezirlik makamını da elde etmeyi başardı (1275). Öte yandan Türk Memlûk hükümdarı Baybars'ın elçileriyle Abaka Han'a

³⁰ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 480; Turan, *Selçuklular*, s. 522-531; Cahen, *Osmanlılardan Önce*, s. 277; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 36-37; Melville, "Anatolia under the Mongols", s. 59-63; Erdem, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri*, s. 170 vd.; Ersan, *Türkiye Selçuklu Devletinin Dağılışı*, s. 86 vd.

giden Muîneddin Süleyman, kendisini sürekli baskı altında tutmakta olan Han'ın kardeşi Acay Noyan ve ordu kumandanı Samagar Noyan'ı ona şikâyet edip Türkiye'deki görevlerinden alınmalarını istedi. Abaka Han, gizli kalması şartıyla onun isteğini yerine getireceğini bildirdi. Fakat onun bu girişimini öğrendiği anlaşılan Acay, Süleyman'a daha ağır muamelelerde bulunmaya başladı.³¹

Bununla birlikte Moğollara pek güvenemeyen Pervâne, bu kez 1272/1273 yılında, Türkiye halkının Moğollara karşı âdetâ kendilerini bir kurtarıcı olarak gördükleri Baybars'a bir elçi heyeti gönderdi; Sultan Gıyâseddin Keyhüsrev ve kendi hükümrânlığına dokunmamak şartıyla Moğollara karşı Türkiye'ye bir ordu göndermesini bildirdi. Fakat çok geçmeden Abaka Han'ın Acay ve Samagar noyanları Türkiye'deki görevlerinden alması üzerine Muîneddin Süleyman, Baybars'ın, ordusuyla ertesi yıl geleceğini bildirmesini olumlu karşıladı. Ancak Baybars, bir yıl sonra (Şubat 1275) ordusuyla Türkiye'ye yöneldi ise de telâşa düşen Muîneddin Pervâne, işbirliği ve ittifak önerisinin bu yıl uygulanmasının mümkün olmadığını, bu sebeple seferini gelecek yıla ertelemesini bildirdi. Bu haber üzerine Baybars, hedefini değiştirerek Ermeni Krallığı'na karşı saldırıya geçip Çukurova'yı istilâ etti. Aynı yıl içinde Abaka Han, kardeşi Acay Noyan'ı Türkiye'deki görevinden alıp yerine Toku Noyan'ı atadı. Başta Muîneddin Pervâne olmak üzere, bütün Selçuklu devlet adamlarının Toku Noyan'ın izni olmadıkça herhangi bir konuda karar vermemelerini bildirdi. Böylece artık Türkiye Selçuklu Devleti'nin ve dolayısıyla Muîneddin Pervâne'nin devlet yönetimi üzerindeki yetkileri sona ermiş olduğu gibi, Pervâne de Moğollar katındaki güven ve itibarını büyük ölçüde kaybetmiş oldu. Abaka, Mayıs/Haziran 1275'de, Acay Noyan'ı yeniden Türkiye'ye gönderdi. Ancak, Toku ve Muîneddin Pervâne'nin Urmiyye'deki Abaka Han'a gidip şikâyetle bulunmaları üzerine durumu inceleyen ilhan, Acay'ı yeniden Anadolu'daki görevinden aldı (Temmuz 1275). Bir süre sonra Abaka Han'ın buyruğuyla harekete geçen otuz bin kişilik Moğol ve Selçuklu ordusu, Türk Memlûk Devleti'ne ait Bîre kentini kuşattıysa da ele geçiremedi (Aralık 1275). Fakat çok geçmeden Pervâne, diğer Selçuklu devlet erkânıyla anlaşp Baybars ile yeniden ilişki kurdu. Onun, Moğollara karşı ordusuyla Anadolu'ya gelmesini istediye de Baybars, bu seferin ancak gelecek yıl sonlarında yapılabileceğini bildirdi. Diğer

31 Cahen, *Osmanlılardan Önce*, s. 278-279; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 481.

tarafından, Selçuklu hanedanı ile akrabalık kurmak suretiyle Türkiye’de Moğol hâkimiyetini daha çok kuvvetlendireceğini düşünen Abaka Han, IV. Kılıç Arslan’ın kızı Selçuk Hâtun ile oğlu Argun’un evlendirilmesini emretti. Bunun üzerine Süleyman Pervâne, Emîneddin Mikâil, vezir Fahreddin Ali, Tebriz’e giderek gelini saraya teslim etti (Mayıs 1276) ve kendisi de Abaka Han’ın huzuruna çıktı.³²

Hatîroğlu İsyanı

Bu sırada Anadolu Beylerbeyi Hatîroğlu Şerefeddin Mesûd, Moğollara karşı Kayseri Pınarbaşı’nda isyana başladı ve Baybars’a derhal Türkiye’ye gelmesini bildiren haberler gönderdi. Bunun üzerine Baybars, keşif amacıyla emîr Bedreddin Bektut kumandasında altı bin kişilik bir kuvveti Elbistan’a gönderdi. Hatîroğlu ve yandaşları buna son derecede sevindiler. Fakat bununla birlikte Baybars, bu hususta acele edilmemesini, daha önce Süleyman Pervâne’ye söz verdiği üzere, ancak bu yıl sonunda gelebileceğini; ayrıca ordusunun büyük bir kısmının Mısır’da bulunması sebebiyle, derhal harekete geçemeyeceğini bildirdi. Fakat yine de o, Seyfeddin Balaban kumandasında bir askerî birliği Anadolu’ya göndermekten geri kalmadı. İşte bu sıralarda Muîneddin Süleyman Pervâne, Sâhib Fahreddin Ali, Emîneddin Mikâil, Tâceddin Mûtez ve Moğol noyanları Mengü, Timur, Toku ve Tudavun otuz bin kişilik bir Moğol ordusuyla Türkiye’ye dönmüşlerdi (Eylül 1276). Kayseri-Sivas arasındaki Gedük’te Moğol ve Selçuklu kuvvetleri ayaklanmayı kısa zamanda bastırdılar. Yakalanan Hatîroğlu Şerefeddin Mesûd, mahkeme edildikten sonra bazı emirler ve birçok Türkmen beyleriyle birlikte idam edildi. Hatîroğlu, mahkemesi sırasında, bu ayaklanmanın Süleyman Pervâne’nin kışkırtması yüzünden başladığını ve onun, Memlûk hükümdarı Baybars ile mektuplaştığını açıklamışsa da ölümden kurtulamamıştır (Ekim 1276). Bu olaydan sonra Moğollar, güvensizlikleri sebebiyle Selçuklu devlet erkânını gözaltımda tutmaya başladılar.³³

Baybars’ın Anadolu Seferi ve Elbistan Savaşı

Türk Memlûk hükümdarı el-Melikü’z-Zâhir Rükneddin Baybars, başta Süleyman Pervâne olmak üzere, birçok Selçuklu emîr ve beylerinin da-

³² Turan, *Selçuklular*, s. 532-537; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 480-481; Cahen, *Osmanlılardan Önce*, s. 279-280; Sümer, 38-40; Melville, “Anatolia under the Mongols”, s. 63-68.

³³ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 482-483; Turan, *Selçuklular*, s. 537-542; Cahen, *Osmanlılardan Önce*, s. 280-281; Sümer, “Anadolu’da Moğollar”, s. 40-41; Erdem, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri*, s. 216 vd.; Melville, “Anatolia under the Mongols”, s. 69.

veti, ülkesine kaçan devlet adamlarının teşviki, özellikle Türkiye halkının gayrimüslim Moğollara karşı kendisini bir kurtarıcı olarak görmele-ri sebebiyle, otuz bin kişiden oluşan ordusuyla Nisan 1277'de harekete geçerek Elbistan'a geldi. Bunun üzerine Toku ile Tudavun noyanların ve Süleyman Pervâne'nin kumandalarındaki Moğol, Selçuklu, Gürcü ve Ermeni kuvvetlerinden oluşan ordu da Elbistan yönüne hareket etti. Akçaderbend'de Memlûk ve Moğol kuvvetleri arasında yapılan öncü savaşmda, Moğollar bozguna uğratıldılar. Çok geçmeden Elbistan ova-sında, asıl ana kuvvetler arasında yapılan savaşta (Nisan 1277) ise Moğollar ağır ve kesin bir yenilgiye uğradılar. Onlardan çok sayıda tutsak alındığı gibi, pek çok Moğol askeri de öldürüldü. Bu savaşta Selçuklu kuvvetleri ciddi olarak savaşmadıktan başka, birçok emîr ve asker de gönüllü olarak tutsak olmak suretiyle Memlûklar tarafına geçmişlerdi. Bu yenilgi üzerine bir Moğol intikamından korkan Süleyman Pervâne, süratle Kayseri'ye gelip burada bulunan sultan Gıyâseddin Keyhüsrev ve başta vezir Fahreddin Ali olmak üzere, bazı Selçuklu devlet adam-larıyla birlikte Tokat'a çekildiler. Bu büyük ve önemli zaferden sonra Baybars, Kayseri'ye geldi (Nisan 1277) ve büyük sevgi ve takdir gös-terileriyle karşılandı. Âdeta şehirde bir kurtuluş bayramı kutlandı. Özel bir törenle Keykubâdiye sarayındaki Selçuklu tahtına oturan Baybars, kendisini bir elçiyle tebrik eden Süleyman Pervâne'yi çağırıp makamı-na oturmasını bildirdiyse de Pervâne, bunu kabul etmedi ve ondan on beş günlük bir mühlet istedi. Bu arada da Moğol intikamından korkusu sebebiyle Abaka Han ile ilişki kurarak ona olan sadakat ve bağlılığını bildirmekten geri durmadı. Kayseri'de bir hafta kalan Baybars, ordusu-nun yiyecek sıkıntısı sebebiyle Mısır'a dönmek zorunda kaldı. Böylece Süleyman Pervâne'nin iki yönlü siyaseti, tereddüdü ve kararsız tutumu sebebiyle, Baybars'ın Türkiye'yi Moğol tahakkümünden kurtarma yo-lundaki bu tarihî girişimi sonuçsuz kaldı. Sultan Gıyâseddin Keyhüsrev ve diğer Selçuklu devlet adamlarıyla Tokat'a çekilmiş bulunan Süley-man Pervâne, Elbistan'daki Moğol-Selçuklu ordusunun bozgun ve ye-nilgisini Abaka Han'a bildirdi. Esasen bu yenilgiyi daha önce haber almış olan Abaka, hazırlattığı otuz bin kişilik bir orduyla Türkiye'ye geldi (Haziran 1277). Bu arada Pervâne, sultan Keyhüsrev ve ve-zir Fahreddin Ali de derhal ona katıldılar. Doğruca savaşın yapıldığı Elbistan'a gelen Abaka, aralarında Toku ve Tudavun noyanların ceset-lerinin de bulunduğu Moğol ölümlerini görünce son derecede üzüldü. Bu arada hiçbir Selçuklu emîr ve askerinin cesedine rastlamayınca daha da çok gazaba geldi ve Pervâne'nin Moğollara ihanet ettiği kanısına

vardı. Kızgın Abaka, bütün Türkiye Selçuklu kentlerinin yağma ve tahrip edilmesini, halkının, özellikle Türkmenlerin öldürülmesini emretti. Dolayısıyla geldiği Kayseri de Moğol askerleri tarafından yağma edildi ve aralarında bilim ve din adamlarının da bulunduğu pek çok kimse öldürüldü. Bu arada Abaka'nın veziri Şemseddin Cüveynî, onu şehirlerin tahrip ve halkının öldürülmesi emrinden vazgeçiremedi, ancak Sivas'ın bir kısmını satın alıp tahripten kurtarabildi.³⁴

Pervâne Muîneddin Süleyman Döneminin Kapanması

Abaka, Türkiye'nin idaresini kardeşi Kongurtay Noyan'a bırakıp özellikle Karamanlıları yola getirmesini emrettikten sonra beraberinde Süleyman Pervâne ve vezir Fahreddin Ali olduğu hâlde, yolu üzerindeki kent ve ilçeleri yağmalayarak Azerbaycan'a döndü. Abaka, İlhanlıların yazlık merkezi olan Van Gölü'nün kuzeyindeki Aladağ'a geldi. Buradaki Moğol noyan ve kumandanlarıyla Pervâne'nin durumu hakkında müzakerelerde bulundu ve sonunda, onun ihanet ettiği hükmüne varıldı. Fahreddin Ali'nin Pervâne'yi kurtarma girişimlerine rağmen o, beraberindekilerle birlikte idam edildi (2 Ağustos 1277). Muîneddin Süleyman, Türkiye Selçuklu Devleti tarihinde, Moğol tahakküm ve baskısına rağmen on beş yıl süreyle, siyasi zekâ ve mahareti sayesinde yönetimi tekelinde tutmuş, ülkede huzur ve sükûnu sağlamada eşsiz bir başarı göstermiştir. Onun ölümünden sonra Türkiye Selçuklu Devleti âdeta sahipsiz kalmıştı. Yönetime el koyan Moğolların sebep oldukları buhranlar ve huzursuzluklar sürüp gitti. Bununla birlikte Moğolların güvenini kazanan vezir Fahreddin Ali, samimi olarak Selçuklu Devleti'ni ayakta tutmaya çalışıyordu.³⁵

Karamanoğulları İsyanı

Uç Türkmenlerinin ve son olarak Hatîroğlu Şerefeddin'in bertaraf edilmesinden sonra Moğol baskı ve zulmüne karşı direnme ve mücadeleyi Karamanoğulları üstlendiler. Daha önce Hatîroğlu ile de bir ittifak yapmış olan Karamanoğlu Kerîmeddin Mehmed Bey, Memlûk hükümdarı Baybars'tan gördüğü destekle isyana başladı ve yönetimi altında tuttu-

³⁴ Turan, *Selçuklular*, s. 543-552; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 483-484; Cahen, *Osmanlılardan Önce*, s. 281; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 42-43; Erdem, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri*, s. 228; Melville, "Anatolia under the Mongols", s. 69; Cahen, *Osmanlılardan Önce*, s. 283-284.

³⁵ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 484; Turan, *Selçuklular*, s. 552-557; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 43-44; Melville, "Anatolia under the Mongols", s. 70; Erdem, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri*, s. 249-251; Ersan, *Türkiye Selçuklu Devletinin Dağılışı*, s. 90-91.

ğu Ermenek, Mut, Silifke, Anamur vs. yerlerdeki Moğolları tamamen imha etti. Bunun üzerine, Moğol ve Selçuklu kuvvetleriyle kendisine karşı sevk edilen Ermenek Selçuklu valisi Bedreddin İbrahim'i Göksu derbendinde yenilgiye uğrattıktan başka, Selçuklu sahiller emîri Hoca Yunus'u yenip birçok ganimet ele geçirdi. Bu iki başarı üzerine durumu daha da kuvvetlenen Mehmed Bey, Eşrefoğulları ve Menteşeoğulları ile bir ittifak yaparak hâkimiyet alanlarını genişletti. Bir süre sonra Aksaray'a yürüyüp başarılı olamayan Mehmed Bey, mücadelesini meşru bir hale sokmak için sultan İzzeddin Keykâvus'un oğlu olduğunu iddia ettiği Gıyâseddin (veya Alâeddin) Siyâvüş'ü yanına getirterek törenle Selçuklu Sultam ilân etti. Böylece beraberinde Siyâvüş, Menteşe, Eşrefoğulları kuvvetleri ve kalabalık bir Türkmen ordusuyla harekete geçen Mehmed Bey, Selçuklu başkenti Konya üzerine yürüterek şehrin, Selçuklu sultanı Siyâvüş'e teslimini istediye de kabul edilmedi. Bunun üzerine Mehmed Bey, saldırıya geçip 14 Mayıs 1277'de şehri ele geçirdikten sonra, genellikle kaynaklarda küçük düşürme ve lanetleme amacıyla "Cimri" sıfatıyla kaydedilen Siyâvüş'ü Sultan, Alâü'd-Dünya ve'd-Din, Ebu'l-Feth lâkaplarıyla ve çok görkemli bir törenle Konya'da Selçuklu tahtına oturttu; kendisi de onun veziri oldu. Bu törenden hemen sonra şehirdeki Selçuklu ileri gelen devlet adamları, onu sultan olarak tanımak zorunda kaldılar. Ayrıca Siyâvüş adına hutbe okutulup para da basıldı. Bu törenden sonra vezir Mehmed Bey, düzenlediği bir divan toplantısında "Bugünden sonra divanda, sarayda bütün devlet daire ve toplantılarında, meydanlarda, Türkçeden başka bir dil kullanılmayacaktır" şeklinde çok önemli bir karar aldırttı (Mayıs 1277). Bu arada, Siyâvüş'ün meşruluğunu daha da kuvvetlendirmek için onu, amcası IV. Kılıç Arslan'ın kızıyla evlendirme girişiminde de bulundu. Daha sonra Mehmed Bey ve Siyâvüş, kendilerine karşı harekete geçen vezir Fahreddin Ali'nin oğulları Nusreteddin Hasan ve Tâceddin Hüseyin'i Kozagaç yörelerindeki Altuntaş köyünde ağır bir yenilgiye uğrattılar. Her iki kardeş de çarpışmalar sırasında hayatlarını kaybettiler (26 Mayıs 1277). Bu başarı üzerine Siyâvüş ve Mehmed Bey, Afyonkarahisar'ı başarısız bir kuşatmadan sonra Konya'ya döndüler (Haziran 1277). Kazandıkları bu zaferden sonra Siyâvüş ve Mehmed Bey, hâkimiyet alanlarını, Ankara'dan itibaren Batı-Anadolu'da Ege Denizi kıyılarına kadar uzattılar. Fakat çok geçmeden Moğol şehzadesi Kongurtay, İlhanlı veziri Şemseddin Cüveynî, sultan Gıyâseddin Keyhüsrev ve vezir Fahreddin Ali'nin yönettikleri büyük Moğol ve Selçuklu ordusu, Karaman üzerine yürüyerek buradaki Türkmenleri bozguna uğrattıktan sonra

Konya'ya yöneldiler. Bunun üzerine Siyâvüş ve Mehmed Bey, gizlice şehirden kaçtılar. Daha sonra Siyâvüş'ten ayrılan Mehmed Bey, Selçuklu kuvvetleri tarafından adamlarıyla birlikte Mut ovasında yakalanarak başı kesilmek suretiyle öldürüldü. Onun Konya'ya getirilen başı halka gösterildi. Daha sonra harekâtını sürdüren Selçuklu ve Moğol ordusu Pınarbaşı yöresinde, Sakarya Irmağı taraflarına doğru hareket halinde yakaladıkları Siyâvüş ile savaşa girişip yenilgiye uğrattılar. Başına kara bir kilim örtülen Alâeddin Siyâvüş, sultanın katında başı kesilip derisi yüzülerek içine saman doldurulduktan sonra şehir şehir dolaştırılıp halka gösterildi (Haziran 1278).³⁶

Aladağ yaylasında bulunduğu sırada İlhanlı hükümdarı Abaka Han, Süleyman Pervâne'nin öldürülmesinden aşağı yukarı bir ay sonra kardeşi Kongurtay ve İlhanlı veziri Şemseddin Cüveynî'yi Anadolu'ya gönderdi. Kardeşini, Türkiye'de bozulan dirlik ve düzeni yeniden kurup korumak ve Cüveynî'yi de Selçuklu maliyesini Moğol mali sistemine göre düzenlemekle görevlendirdi. Bununla birlikte Türkiye'de istenilen huzur ve sükûn sağlanamadığı gibi, Selçuklu ülkesinin bütün gelirlerine Moğollar tarafından el konuldu. İşte bu sıralarda, Kırım'da yaşayan II. İzzeddin Keykâvus'un (öl. 1278) veliaht yaptığı oğlu Gıyâseddin Mesûd, Kırım'dan ailesi ve yakınlarıyla birlikte Kayseri'ye geldi (1280). Beraberinde Kastamonu beyi Çobanoğlu Muzaffereddin olduğu halde Moğol valisi Samagar'ı ziyaret edip Abaka Han'ın huzuruna çıkan Mesûd, ondan izzet ve ikram gördü. Kendisine Erzurum, Erzincan, Sivas, Diyarbakır ve Harput'un yönetimi verildi. Fakat Abaka Han'ın ölümü (1282) üzerine yerine Ahmed Tegüder (1282-1284), İlhanlı hükümdarı oldu ve Türkiye Selçuklu ülkesini sultan Gıyâseddin Keyhüsrev ile Gıyâseddin Mesûd arasında bölüştürdü. Bundan pek memnun olmayan Gıyâseddin Keyhüsrev, Kongurtay ve vezir Fahreddin Ali ile birlikte durumu görüşmek üzere, Ahmed Tegüder'e gitmek için yola çıktı. Fakat İlhanlı Devleti'nde saltanat mücadelelerinin başlaması sebebiyle bir süre Erzurum'da bekledi. Daha sonra o, mücadelelerden galip çıkan Argun Han'ın (1284-1291) katına çıktı; ancak sultanlığını kurtaramadı. Zira Argun Han, bu sıralarda Tebriz'de bulunan Gıyâseddin Mesûd'u Türkiye Selçuklu Sultanı tayin ettiği gibi, kendisini de Ahmed Tegüder ve Kongurtay ile işbirliği yaptığı gerekçesiyle

³⁶ Turan, *Selçuklular*, s. 558-570; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 484-485; Cahen, *Osmanlılardan Önce*, s. 283-284; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 51-55.

sultanlıktan azletmiş idi. Daha sonra Erzincan'a gönderilen Keyhüsrev, çok geçmeden Argun Han'ın görevlendirdiği adamlar tarafından yayının kirişiyle boğdurulmak suretiyle öldürüldü (1284).³⁷

II. Gıyâseddin Mesûd'un İlk Saltanat Dönemi (1284-1296)

Sultan Gıyâseddin Mesûd, Kayseri'de tahta çıktıktan sonra Şubat 1284 başlarında Konya'ya gelerek burada da törenle Türkiye Selçuklu tahtına oturdu ve sultan ilân edildi. Öte yandan Argun Han, 1285 yılında özellikle Türkmen hareketlerini durdurmak amacıyla kardeşi Geyhatu'yu yirmi bin kişilik bir Moğol ordusuyla Türkiye'ye gönderdi. Erzincan'da yaylak ve kışlak kuran Geyhatu'nun ve Türkiye'deki diğer bütün Moğol askerlerinin her türlü giderleri Selçuklu devlet hazinesinden karşılanmakta, bu vesileyle ciddi sıkıntılar çekilmekte idi. Bu sebeple devlet hazinesi boşaldı. Öyle ki vezir Fahreddin Ali, bir kısım giderleri Afyonkarahisar'daki kendi özel hazinesinden karşılamak zorunda kaldı. Fakat bu sıralarda Selçuklu saltanatı için yeni bir anlaşmazlık ve dolayısıyla çatışma ortaya açtı: II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in annesi, saltanatın, iki torunu ile sultan Mesûd arasında bölüştürülmesini istiyordu. Bunu gerçekleştirmek için de beylerbeyilik önerdiği Karamanoğlu Güneri ve saltanat nâibliği verdiği Eşrefoğlu Halil beylerle işbirliği yaptı. İhtiyar vezir Sâhib Ata Fahreddin Ali'nin büyük çabalarına rağmen anlaşma olmadı. Karamanoğulları ve Eşrefoğulları kuvvetlerinin destek ve yardımlarıyla Keyhüsrev'in iki oğlu, Mayıs 1285'de Konya'ya getirilip Selçuklu tahtına oturtuldular; sultan Mesûd ise Kayseri'ye kaçmak zorunda kaldı. Fakat çok geçmeden Fahreddin Ali'ye bağlı Has Balaban, kuvvetleriyle Konya'ya gelerek duruma hâkim oldu. Yakalanan Keyhüsrev'in annesi ve iki torunu, Argun Han'm emriyle mahkeme edildi. Bu iki çocuğun Keyhüsrev'in çocukları olmadığı tespit edildikten sonra başları kesilip Türkmenlere yollandı; valide sultan ise Sivrihisar'a gönderildi. Bu olaylar ardından Geyhatu (1291-1295), hâlâ karışıklık içinde bulunan Konya'ya geldikten bir süre sonra (Nisan 1286 başları) sultan Mesûd da başkentte gelmiş idi. Özellikle Geyhatu'nun şehre girmesi sonucunda, Karamanlıların hareketlerini durdurmalarına rağmen Germiyanlı Türkmenler, Beyşehir ve yörelerini yağma akınlarına tabi tutuyorlardı.

³⁷ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 486; Turan, *Selçuklular*, s. 571-584; Cahen, *Osmanlılardan Önce*, s. 287; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 56-58; Melville, "Anatolia under the Mongols", s. 70-74; Erdem, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri*, s. 259 vd.; Ersan, *Türkiye Selçuklu Devletinin Dağılışı*, s. 138; Spuler, *İran Moğolları*, s. 78 vd.

Hatta kendilerini izleyen Moğol ve Selçuklu kuvvetlerine bir baskınla ağır kayıplar verdirdiler. Fakat sonunda yenilerek çekilmek zorunda kaldılar. Bütün bu isyan ve çatışmalar sonucunda artık mücadeleyi sürdürmek istemeyen Karamanlı, Germiyanlı ve Eşrefoğulları beyleri, Konya'ya gelip sultan Mesûd'un katına çıkarak itaatlerini bildirdiler (1288 başları).

II. Gıyâseddin Mesûd devrinin önemli olaylarından biri de Selçuklular tarihinde kırk yıldan fazla bir süre Türkiye Selçuklu Devleti'nin hizmetinde emîr-i dâd, saltanat nâibliği ve vezirlik görevlerinde bulunmuş olan Sâhib Ata Fahreddin Ali'nin ölümü idi (22 Kasım 1288). Bu büyük insan, Türkiye Selçuklu Devleti'nin Moğol hâkimiyeti altında ezilmekte olduğu bir dönemde, ustaca yönetimi sayesinde devleti korumayı başarmış eşsiz bir devlet adamı olarak tarihe geçmiştir. O, bütün servetini devlet hizmetine ve hayır kurumları yaptırmaya sarf etmesi sebebiyle Ebu'l-Hayr (Hayır Babası) unvanı ile anılmıştır.³⁸

Moğolların Doğrudan Yönetimi: Son Dönem

Moğollar, Sâhib Ata Fahreddin Ali'den boşalan vezirlik makamına müstevfi Fahreddin Kazvîni'yi yolladılar. Mucîreddin Emîrşâh ise yine saltanat nâibliği görevini sürdürüyordu. Hiç bir devirde görülmeyen oldukça kalabalık bir İranlı memur topluluğuyla Türkiye'ye gelip göreve başlayan Fahreddin Kazvîni, Moğollara söz verdiği malî hususları yerine getirebilmek amacıyla halka son derecede ağır vergiler yüklemeye başladı. Böylece Moğollar, Türkiye Selçuklu Devleti'ne siyasi, askerî ve mali bakımlardan fiilen el koymuş oldular. Dolayısıyla sultan ve maiyeti erkânından başka hiç bir Selçuklu yüksek devlet memuru artık görev başında değildi. Kayseri'den Ege Denizi kıyılarına kadar olan batı bölgelerinin yönetimini üzerine alan Fahreddin Kazvîni'nin koyduğu, ödenmesi çok ağır vergiler sebebiyle halk, yurtlarını bırakıp göçe başladı. Mucîreddin Emîrşâh ise, yönetimini üzerine aldığı Orta Anadolu'nun doğu bölgelerinde (Sivas, Sinop ve Samsun'a kadar) halka daha adilâne bir vergi koymuş idi. Bununla birlikte yapılan sürekli şikâyetler üzerine, her ikisi de görevlerinden alındı. Hatta Tebriz'e götürülen Fahreddin Kazvîni, şehir meydanında boynu vurulmak suretiyle halka yaptığı ağır zulmün cezasını ödemiş oldu (Eylül 1291).

³⁸ Turan, *Selçuklular*, s. 585-592; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 487-488; Cahen, *Osmanlılardan Önce*, s. 288-289; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 60-61; Erdem, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri*, s. 275 vd.; Melville, "Anatolia under the Mongols", s. 74-75.

Muhakeme edilen Mucîreddin Emirşâh ise suçsuz bulunup serbest bırakıldı.³⁹

Moğol Tahakkümüne Karşı Türkmen Direnişleri

Karamanlıların bertaraf edilmesinden sonra Türkmen hareketleri Germiyanlılar tarafından sürdürülmeye başlandı. Bunun üzerine harekete geçen Selçuklu kuvvetleri, Germiyanlıları yola getirdiği gibi, bizzat sultan Mesûd'un başında bulunduğu başka bir Selçuklu kuvveti de Eşrefoğulları isyanını bastırdı. Çok geçmeden Moğollar, Şemseddin Ahmed Lâkûşî'yi Türkiye Selçuklu vezirliğine atadılar. Onunla birlikte Türkiye'ye gelen Kılavuzoğulları, Moğol subaylarıyla birlikte yağma faaliyetine ve halkın mallarına el koymaya başladılar. Fakat Türkiye'deki Moğol ordu komutanlığına atanan Samagar Noyan, onların bu hareketlerine engel oldu ve böylece halkın sevgisini kazandı. Öte yandan sultan Mesûd, Fahreddin Kazvîni'den boşalan maliye işlerini yürütme işine, doğru ve yetenekli bir kimse olan Yavlak Arslanoğlu Nâsirreddin'i atadı. Bu zat, adil ve olumlu icraatıyla kısa zamanda halkın acılarını dindirdiği gibi, Moğol Genel Valisi Geyhatu'nun da güven ve takdirini kazandı. Fakat Argun Han'ın ölümü üzerine İlhanlı tahtına oturacağından Geyhatu, Temmuz 1291'de Anadolu'dan ayrıldı. Böylece, esasen bozuk olan devlet yönetiminde bir boşluk meydana geldi. Bundan istifade eden Karamanlılar, sultan Mesûd'un Kayseri'de bulunmasından faydalanarak Halil Bahadır'ın komutasında Konya'ya yürüyüp şehri kuşattılar. Mevcut kuvvetlerin Karamanlılarla mücadele edememesi üzerine sultan Mesûd, Geyhatu'ya başvurup yardım istedi. Derhal Moğol kuvvetleriyle Türkiye'ye gelen Geyhatu, bir kısım kuvvetlerini Akşehir yönüne Menteşe iline şevketti, kendisi de bizzat Karamanlılara karşı harekete geçti. Sonunda Karamanlı şehirleri ve Menteşe ili, ağır bir şekilde tahrip ve yağma edildi. Tutsak alınan yedi bin Türkmen Konya'ya gönderildi. Böylece bu Türkmen direnişleri çok ağır bir şekilde bastırılmıştı. Bundan başka Geyhatu, Selçuklu-Moğol yönetimine karşı, Kastamonu hâkimi Çobanoğullarından Muzaffereddin Yavlak Arslan ile birlikte harekete geçen Rükneddin Kılıç Arslan'ın üzerine bir ordu yolladı. Sultan Mesûd ve Mucîreddin Emirşâh ile birlikte Göktay ve Giray noyanların kumandalarındaki bu

³⁹ Turan, *Selçuklular*, s. 592-595; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 488; Cahen, *Osmanlılar'dan Önce*, s. 289-290; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 61-63; Melville, "Anatolia under the Mongols", s. 75-77.

ordu, kuzey Türkmenlerini de bertaraf ettikten sonra ele geçirilen pek çok ganimetlerle İran'a döndü (1292). Bundan faydalanan Karamanlı ve Eşrefoğulları beyleri, yeniden harekete geçerek Kırkpınar ve Gâvele kalelerine kadar olan yöreleri yağma akınlarına uğrattılar ve yeniden Konya üzerine yürüdüler.⁴⁰

Bu sıralarda, kalabalık Halep Türkmenleri de Sivas'a kadar ilerleme imkânı bulmuşlardı. Türkiye Selçuklu Devleti'nde saltanat mücadeleleri ve Türkmen hareketleri devam etmekte iken, Moğol şehzadeleri arasında da taht çatışmaları ve dolayısıyla isyanlar baş gösterdi. Bu sebeple Türkiye'de siyasal, sosyal ve ekonomik yaşam, daha fazla çöküntüye uğruyor ve halkın ıstırapı da o derecede artıyordu. İlhanlı hükümdarı Geyhatu'nun eğlence ve sefahate düşkün ve bu uğurda pek çok para sarf etmesi sebebiyle devlet hazinesi boşaldı. Bunu karşılamak amacıyla da kâğıt para (çav)⁴¹ bastırıldı ve dolayısıyla ülkede huzursuzluk arttı. Çok geçmeden bunu fırsat bilen Hülegü'nün torunu Baydu, isyan ile harekete geçerek Geyhatu'yu tahttan indirip öldürttü (1295) ve İlhanlı hükümdarı oldu. Fakat onun da yeteneksiz oluşu, kötü yönetimi ve özellikle İslâm aleyhtarı bir siyaset izlemesi sebebiyle hükümdarlığı, bir yıl geçmeden sona erdi. Argun Han'ın oğlu Mahmûd Gazan⁴² (1295–1304), İlhanlı tahtına geçti. Gazan Han, entrikacı hareketlerinden çekindiği Toğaçar Noyan'ı Türkiye'deki Moğol kuvvetleri komutanlığına atadıysa da çok geçmeden onu öldürttü (1295). Daha sonra onun yerine atadığı Tayci Noyan'ın oğlu Baltu da bir süre sonra Gazan Han'a karşı isyana başladı, hatta Gazan Han'ı ziyarette gitmekte olan Selçuklu Sultanı II. Mesûd'u engelleyip bir süre yanında alıkoydu. Nihayet Baltu, Suriye'ye geçmek üzere gittiği Çukurova Ermeni tekfurı tarafından yakalanıp Tebriz'e, Gazan Han'a gönderildi ve şehir meydanında idam edildi (Ekim 1297). İdamdan önce Gazan Han'ın katına çıkan sultan Mesûd'un gecikme sebebi kabul edilmeyerek Selçuklu tahtından indirilip Hemedan'a sürüldü (1296). Sultanın Gazan Han'a

⁴⁰ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 488-489; Cahen, *Osmanlılardan Önce*, s. 290-291.

⁴¹ İlhanlıların ve Moğol tahakkümü altında Anadolu'nun mali ve iktisadi hayatı için bkz. Barthold, W. "İlhanlılar Devrinde Mali Vaziyet", (terc. A. İnan), *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, I, (1931): 135-159; Togan, Z. Velidi. "Moğollar Devrinde Anadolu'nun iktisadi Vaziyeti", *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, I (1931): 1-42; Akdağ, Mustafa. *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, Barış Yayınevi, Ankara, 1999, I; Erdem, İlhan. "Türkiye Selçuklu-İlhanlı İktisadi, Ticari İlişkileri ve Sonuçları", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 33 (2003): 49-67.

⁴² Gazan Han'ın hayatı, dönemi ve reformları hakkında ayrıntı için bkz. Özgüdenli, O. Gazi. *Moğol İranında Gelenek ve Değişim: Gazan Han ve Reformları (1295-1304)*, Kaknûs Yayınları, İstanbul, 2009.

gitmesinden sonra III. Alâeddin Keykubâd'ın tahta çıkmasına kadar geçen iki yıl içinde, Selçuklu tahtı boş kaldı. Bununla beraber Gazan Han, Cemâleddin Muhammed'i vezirliğe Muineddin Muhammed'i pervaneliğe, Tiflisli Kemâleddin'i saltanat nâibliğine ve Şerefeddin Osman'ı da maliyeye atadı. Moğol kuvvetlerinin başına da Sülemiş, Bayancar, Boçkur ve Kurtimur getirildi. Ayrıca Türkiye dört mali bölgeye ayrıldı. Buralara atanan memurlar, halktan acımasızca vergi topladığı gibi, onların mal ve mülklerine el koydular; hatta daha sonraki yıllara ait vergileri bile almaya başladılar. Bu ağır vergi yükünü çekemeyen bölge halkları ya öldürüldüler ya da yurtlarını terk etmek zorunda bırakıldılar. Bu acımasız uygulama sebebiyle Gazan Han'a devamlı olarak şikâyetler gelmekteydi.⁴³

III. Alâeddin Keykubâd Dönemi (1298-1302)

İlk saltanatı on üç yıl süren sultan II. Gıyâseddin Mesûd'un Gazan Han tarafından azledilmesinden sonra boş kalan Selçuklu tahtına amcası oğlu III. Alâeddin Keykubâd getirildi; vezirliğe Tebrizli Şemseddin Ahmed Lâkûşî, Moğol ordu komutanlığına da Bayancar Noyan atandılar. Böylece sultan Alâeddin, başkent Konya'ya geldiği zaman daha önce vezirlik ve diğer yönetim bölgelerine atanmış olanların görevleri ve dört malî bölge yönetimi de sona ermiş oldu. Öte yandan Bayancar'ın Moğol kuvvetleri komutanlığına atanmasına kızan Sülemiş, Gazan Han'ın Memlûklara karşı düzenlediği sefere katılmadığı gibi, ona isyan ederek harekete geçti (1299). O, bazı Moğol emirlerinin desteğini kazanarak uç Türkmenleri, Karamanoğulları ve Mısır Memlûk sultanı el-Melikü'n-Nâsır Lâçin ile de ilişkiler kurup onlardan askerî yardım sağladı. Böylece elli bin kişilik bir orduyla harekete geçerek Bayancar ve Bokurcu noyanları yenilgiye uğratarak, her ikisini de öldürtmek suretiyle ortadan kaldırdı ve Sivas'ı kuşatmaya başladı. Böylece onun Türkiye'de bağımsız bir devlet kurma emelleri gerçekleşmekte idi. Fakat çok geçmeden Gazan Han'ın, Kutluğşah, Çoban, Mulay, Sutay ve Başkırı kumandasında kendisine karşı gönderdiği otuz beş bin kişilik Moğol ordusu, Erzincan Akşehir'i taraflarında, askerleri Moğol ordusuna katılan Sülemiş'i bozguna uğrattı (Nisan 1299). Bunun üzerine o, beş yüz atlı ile Suriye'ye kaçıp Memlûklara sığındı. Karamanoğulları kuvvetleri ise

⁴³ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 489-490; Turan, *Selçuklular*, s. 595-618; Cahen, *Osmanlılardan Önce*, s. 291-292; Sülmer, "Anadolu'da Moğollar", s. 63-67; Melville, "Anatolia under the Mongols", s. 77-84; Erdem, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri*, s. 290 vd.; Ersan, *Türkiye Selçuklu Devletinin Dağılışı*, s. 138 vd; Spuler, *İran Moğolları*, s. 89 vd.

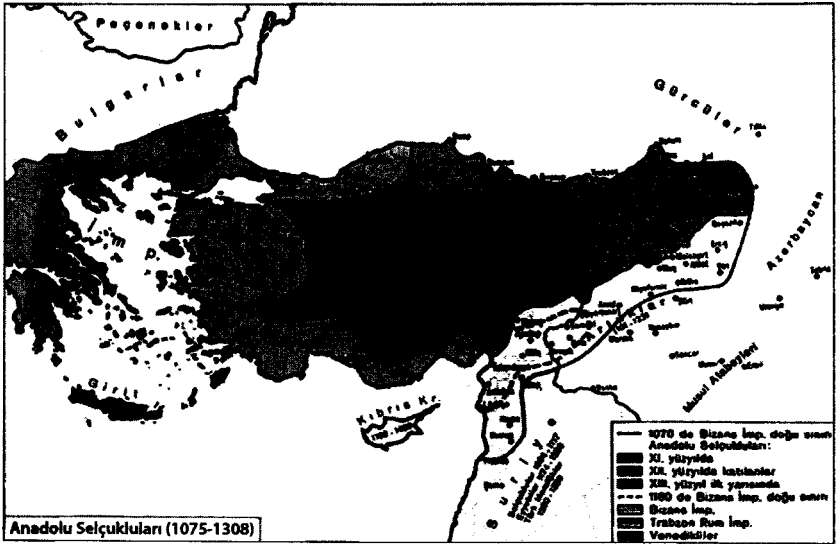
memleketlerine geri döndüler. Bununla birlikte Sülemiş, Memlûk sultanının yardımıyla yeniden Türkiye'ye gelip Akçaderbend'e kadar ilerledi. Daha sonra geldiği Ankara'da yakalanarak Tebriz'e götürülüp şehir meydanında, Ağustos 1299'da ağır işkencelerle öldürülerek cesedi yakıldı. Türkiye Selçuklu sultanı Alâeddin ve veziri Şemseddin Ahmed, Sülemiş'e katılmadıkları gibi Gazan Han'ın katına çıkarak ona sadakat ve bağlılıklarını arz etmişlerdi. Bundan son derece memnun olan han, sultanı Hülegü'nün kızıyla evlendirdi. Ayrıca ona, bütün Türkiye'nin hâkimiyetini bir *yarlığ*la verdi. Böylece hukuki bakımdan yarı bağımsız bir duruma gelen sultan Alâeddin, beraberinde görevlerine yeni atanan veziri Sâveli Alâeddin, maliye nazırı Nâsireddin Muhammed ve müşrif Seyyid Şerefeddin Hamza olduğu halde Konya'ya döndü. Fakat çok geçmeden sultan, Moğolların yaptıkları gibi, özellikle Nâsireddin Muhammed'in etki ve kışkırtmaları sonucunda, ülkedeki zenginler ile halkın mal ve paralarına el koymaya başladı. Bunun üzerine durumun, Türkiye'deki Moğol askerî kumandanı Abuşka'ya bildirilmesi sonucunda, Seyyid Hamza ve maliyeci Nâsireddin işkence ile öldürüldüler. Bunu haber alan sultan, korku ve endişeye kapılıp Konya'ya kaçmakta iken Ürgüp yörelerinde yakalandıktan sonra Gazan Han'a gönderildi. Yapılan yargı ile idama mahkûm edildiyse de Hülegü'nün kızı bulunan eşinin şefaatiyle ölümden kurtuldu. Fakat sultanlıktan azledilerek ölünceye değin İsfahan'da ikamete mecbur edildi (1301/2).⁴⁴

II. Gıyâseddin Mesûd'un İkinci Saltanatı (1302-1308) ve Devletin Yıkılışı

Sultan III. Alâeddin Keykubâd'm Gazan Han tarafından tahttan indirilmesinden sonra, yine Moğollar tarafından azledilip Hemedan'a ikamete mecbur edilen II. Gıyâseddin Mesûd, 1302 yılında, ikinci kez Türkiye Selçuklu sultanlığına tayin edilip Konya'da tahta oturdu; vezirliğine ise Sâveli Alâeddin atandı. Tarihî bir kişiliğe sahip olmayan yeteneksiz sultan Mesûd, esasen devlet yönetiminde hiçbir rolü ve hâkimiyeti olmaksızın son derece sönük bir hayat yaşadı. Ancak o, Abuşka Noyan ve veziri Alâeddin ile birlikte, Aksaray-Niğde arasındaki Develühisar'da kendisine karşı isyan eden Cahoglu'nu kuşatma harekâtına katıldı. Fakat İlhanlı hükümdarı Gazan Han'ın Mayıs/Haziran 1304'te ölümü üze-

⁴⁴ Turan, *Selçuklular*, s. 620-634; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 491-492; Cahen, *Osmanlılardan Önce*, s. 293; Sümner, "Anadolu'da Moğollar", s. 67-71; Erdem, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri*, s. 345 vd.; Melville, "Anatolia under the Mongols", s. 84-86; Ersan, *Türkiye Selçuklu Devletinin Dağılışı*, s. 155 vd.

rine kuşatma kaldırıldı. Türkiye Selçuklu Devleti'nin son sultanı olan II. Gıyâseddin Mesûd'un bu ikinci saltanatı çok sönük geçti, hatta ölümüne bile ilgili yerli kaynaklara yansımada. Ancak Niğdeli kadı Ahmed, onun 1308 yılında öldüğünü belirtmiştir. Bununla birlikte kendisinden sonra III. Gıyâseddin'in oğlu V. Kılıç Arslan'ın Selçuklu tahtına çıktığı ve 1318 yılına değin saltanat sürdüğü rivayet edilmiştir. Yapılan araştırmalara göre bu durum, Türkiye Moğol Genel Valiliği'ne atanan Timurtaş Noyan'ın Selçuklu şehzadelerini öldürtmesiyle de ilgilidir. Böylece Türkiye Selçuklu Devleti'nin 1075-1318 yılları arasında devam eden hükümrânlık dönemi de sona ermiş oldu.⁴⁵

Türkiye Selçuklu Haritası

⁴⁵ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 493; Turan, *Selçuklular*, s. 634-650; Cahen, *Osmanlılar'dan Önce*, s. 293-294; Sümer, 71-75; Melville, "Anatolia under the Mongols", s. 86 vd; Erdem, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri*, s. 347 vd.; Ersan, *Türkiye Selçuklu Devletinin Dağılışı*, s. 162 vd.